

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER • NR. 1, JAN. KVT., 15. ÅRG. 1998

Døden i renæssancen

**Studentersang og
skandinavisme**

**Leverpostej –
Danmarks nationalpålæg**

Frund:

**Dansk reklamefolder
for "Titanic"**

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 1
15. årgang 1998

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Redaktionspanel:
Bent Blüdnikow, Anders
Bøgh (Aarhus Universitet),
Søren Eigaard (Odense Uni-
versitet), Erik Gøbel (Rigs-
arkivet), Henrik Skov Kris-
tensen, Gunner Lind
(Københavns Universitet)
Poul Olsen, Steen Ousager
og Anette Warring (RUC).

Lay-out:
Kristin Wiborg

Tryk:
Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

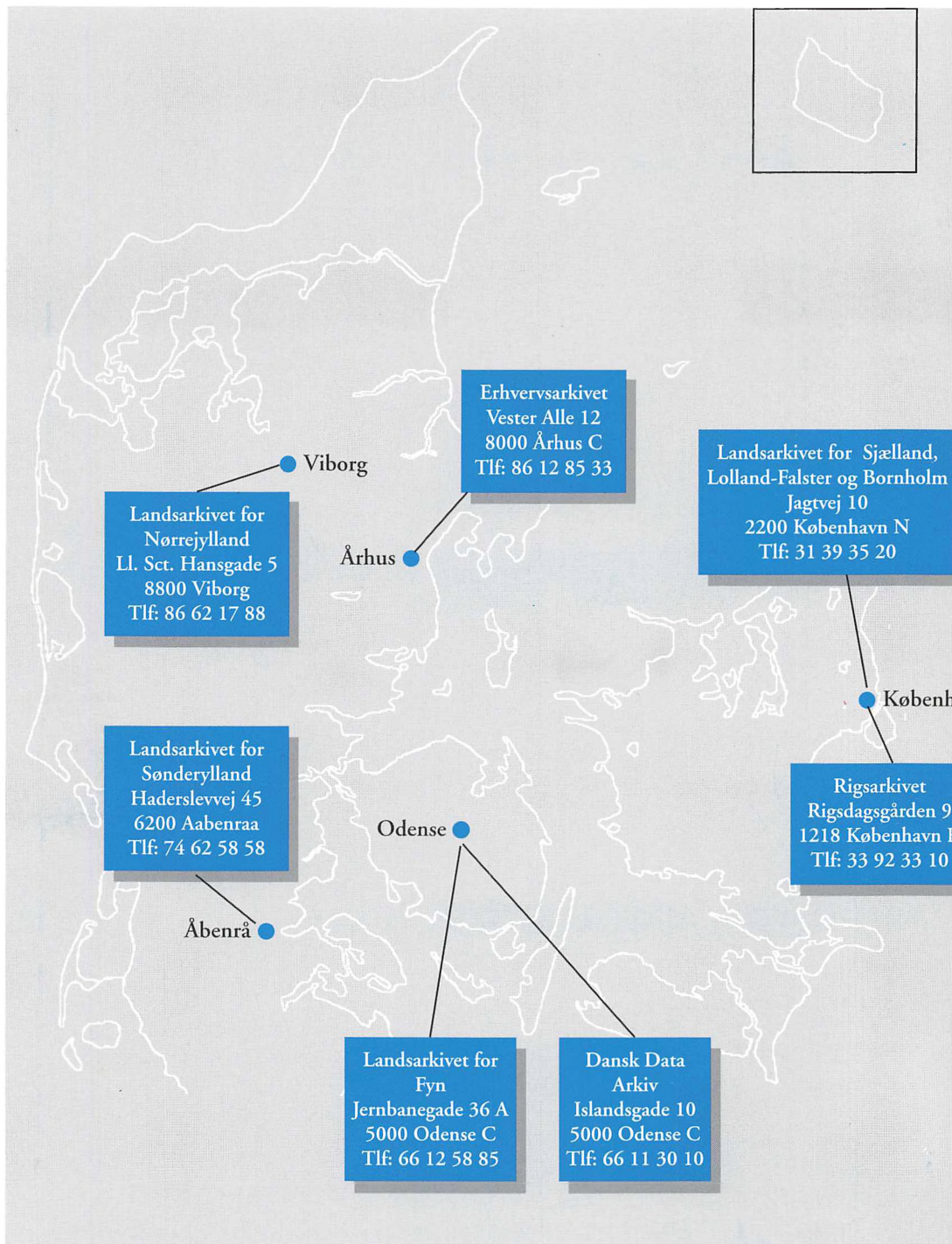
Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. 3392 3310,
Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 1998 kr. 140.
Løssalg pr. nr. ved for-
sendelse kr. 60.
Udlandsabonnement
årgang 1998: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem
flytning meddeles.

Siden Saxo udkommer 4
gange årligt og udgives med
støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter

© Copyright:
Siden Saxo 1998

SIDEN SAXO UDGIVES AF STATENS ARKIVER.

**STATENS ARKIVER BESTÅR AF RIGSARKIVET, FIRE LANDSARKIVER, ERHVERVSARKIVET OG DANSK DATA ARKIV. I STATENS ARKIVER OPBEVARES DE STATS-
LIGE MYNDIGHEDERS ARKIVER, GODSARKIVER, MANGE KOMMUNEARKIVER SAMT ET STORT ANTAL
PRIVATE PERSON-, INSTITUTIONS- OG ERHVERVSARKIVER.**

En årgang med uddøde ordner.....

Denne årgang af Siden Saxo har ordner på. Det sørger Rigsarkivets heraldiske ekspert, Nils Bartholdy, for gennem en lille serie artikler, der fortæller historierne om fire danske ordner, der har det til fælles, at de er "obsolete". Det er heraldikernes fagudtryk for ordner, som er uddøde. Vi indleder med "Den væbnede Arm", som mange sikkert har set og undret sig over på Rosenborg, og i de kommende numre følger dronning Spohie Magdalenes "De l'Union parfaite" (som kunne gives til både damer og herrer), Mathildeordenen og Christian den Syvendes Orden.

Måske er død og begravelse ikke den mest festlige måde at starte en ny årgang på. Men vi vover alligevel pelsen med en virkeligt spændende artikel, skrevet på baggrund af 15- og 1600-årenes ligprædikener. Ligprædikenerne, som også kaldtes lyveprædikener, afslører nemlig meget om, hvordan renæssancens mennesker så på såvel livet som døden. Man forberedte sig i god tid, og idealet var den bevidste – man kunne næsten sige medlevende – død, hvor den døende sammen med pårørende og præst bad, sang salmer og læste opbyggelige tekster.

Idealet gjaldt også børn, og kunne give optrin, der mildt sagt virker temmelig fremmedartede idag. Fx som dengang lille Otte Rosenkrantz begyndte at råbe "mig også, mig også", da hans døende fem-årige storebror fortalte om, hvordan han nu skulle til at være en Guds engel oppe i himlen.....

Med dette nummers sidste artikel kommer vi helt ned på jorden igen. Det handler nemlig om leverpostej.

Leverpostej giver jo umiddelbart visse associationer til spisefrikvarterets taskelunkne madder – pyntet med en slatten rødbede, der gav sådan en snasket, rødlilla udsivning. Ikke synderligt delikat – men absolut heller ikke de bedste serveringsomstændigheder!

Opindeligt var postejen var faktisk en fin og kostelig delikatesse, som lavtlønnede skulle arbejde næsten en hel dag for blot at kunne købe 500 gr. af. Men det var også længe før, at leverpostejsmatadorer som fx Lars Pedersen og Henry Stryhn gjorde det krydrede smørepålæg til folkeeje.

CHARLOTTE S.H.JENSEN, REDAKTØR

INDHOLD

Vi er en liden, men modig hær..... <i>af Anne Ørbæk Jensen</i>	2
Den sidste dans..... <i>af Anders Sode-Pedersen</i>	11
Siden sidst	20
Spørgekassen	25
Bognyt	26
Danmarks nationalpålæg..... <i>af Halvor Petersen</i>	27
Da folket blev født..... <i>af Peter Hallgård Christensen</i>	38
Sagnenes yndlingskonge	45
<i>Af Heidi Pfeffer</i>	
Der var en gang en orden: Den væbnede arm..... <i>af Nils G. Bartholdy</i>	50

**HUSK AT BETALE DIT
ABONNEMENT**

Hvis du ikke allerede har betalt for 1998 – og vil være sikker på at modtage næste nummer af SIDEN SAXO til tiden, skal abonnementet være betalt inden 24. marts.

Vi er en liden, men modig hær....

STUDENTERSANGEN SPILLEDE EN VÆSENTLIG ROLLE I OPBYGNINGEN AF EN NATIONAL IDENTITET I 1800-TALLET. STUDENTERNES MUSIKALSKE FORBINDELSER PÅ DET NORDISKE OMRÅDE VAR AF BETYDNING, IKKE MINDST I FORBINDELSE MED KRIGEN I 1864. ALLEREDE ET PAR ÅR FORINDEN FORNEMMEDE MAN DEN SPÆNDTE STEMNING.

AF ANNE ØRBÆK
JENSEN

Året 1862 var særdeles konfliktfyldt for den danske regering. Det gjaldt især Slesvigs samhørighed med Kongeriget, efter at fællesforfatningen for Holsten og Lauenburg i 1858 var blevet ophævet. I Danmark ønskede man at beholde Slesvig, men trusler fra Preussen gjorde det stadigt vanskeligere at bevare den fælles forfatning. I september 1862 blev Otto von Bismarck preussisk ministerpræsident. Samtidig lagde Storbritannien og de øvrige stormagter et stærkt pres på Danmark for at få ophævet Slesvigs nære tilhørsforhold til den øvrige del af landet. Som bekendt endte det i foråret 1864 med en dansk-preussisk krig.

De danske studenter interesserede sig meget for dette nationale spørgsmål, og man kunne bl.a. give udtryk for sin mening gennem nationale sange. For studenterne, og ikke mindst for Studenter-Sangforeningen, blev 1862 et særligt spændende år. Man deltog aktivt i begivenheder, der præsenterede de tre ideer, der optog studenterne meget: den akademiske verden, den nationale identitet og det nordiske samarbejde. Den akademiske verden fik et nyt synligt symbol ved

bygningen af Studenterforeningens hus, og den nationale identitet blev kraftigt styrket ved Sangforeningens besøg i Slesvig. Endelig manifesterede det nordiske samarbejde sig i et stort skandinavisk studentermøde i København og den svenske konges besøg i byen. Man håbede på støtte fra de nordiske naboer i en fremtidig konfrontation med Preussen. Ved alle disse lejligheder sang studenterne, og det var ikke første gang, at de gav deres mening til kende for et større publikum på denne måde.

EN FRI STUDENTER-TONE

Studenter-Sangforeningen var den vigtigste på det musikalske område. Koret blev stiftet i 1839 efter inspiration fra et besøg af svenske studenter i København. Gæsterne glædede "*os med nogle herlige melodiske Sange, der blev udførte med en Præcision, som kun de jævnlige Syngeøvelser, som finde Sted i Lund, kunne frembringe*", skrev avisen *Dagen*. De danske sanginteresserede studenter fik for alvor mod på at dyrke den firstemmige mandssang i et større ensemble. Hidtil havde man i Studenterforeningen ofte underholdt med kvartetsang på et mere uformelt plan, men organiserede korprøver havde der ikke været, og man havde ikke tænkt på at stifte en egentlig forening. Repertoiret i det nye kor skulle bestå af firstemmige danske sange, og medlemmerne måtte besidde en vis vokal kunnen kombineret med "*en fri Studenter-Tone*".

Årene omkring 1840 var modne til at udtrykke tidens ideer i et større forum, som man f.eks. kunne med korsang eller omdelte enstemmige viser. Modstanden mod det enevældige styre voksede, og håbet om en demokratisk forfatning blev styrket, da Frederik 6. døde i december 1839. Det var Christian 8., der fulgte ham på tronen, og netop han havde i 1814 været med til

“Skandinaver” er titlen på dette litografi fra 1848 af I.W. Tegner. Håndslaget mellem den danske, svenske og norske soldat antyder ikke kun en nordisk forbrødring, hvor man kan synge hinandens sange - men måske også et fælleskab af mere militært tilsnit?

CANTATE
ved
Indvielsen af
Studentereforenings-Bygningen.
den 17de April 1863

Texten af Chr. Richardt
(Musiken af)

J. P. E. HARTMANN.

Op. 64.

Claveurodtog

Udgivet af Studente-Sangforeningen
i Kjöbenhavn.

at give nordmændene deres grundlov. Samtidig opdagede man for alvor det store kulturfællesskab mellem de nordiske lande på områder som sproget, litteraturen og til dels historien. Disse ideer blev hyldet ved møderne blandt de nordiske studenter i 1843 og 1845, hvor man netop kunne bruge et kor til at udtrykke tankerne for et stort publikum. Sangerne kunne præsentere fine kunstprodukter af tidens mest kendte komponister og forfattere: A.P. Berggreen, N.W. Gade, J.P.E. Hartmann, Fr. Kuhlau og C.E.F. Weyse sammen med H.C. Andersen, Chr. Winther, Oehlenschläger, J.L. Heiberg og J.Chr. Hostrup. Blandt de sange, som studenterne gjorde kendte, var "Der er et yndigt land" med tekst af Oehlenschläger og melodi af komponisten H.E. Krøyer fra deres egen kreds.

DEN NYE STUDENTERSTAND

En del af sangene havde til formål at befæste studenternes identitet som kommende akademiske borgere. Fra begyndelsen af 1800-tallet fik akademikerne mere indflydelse, og f.eks. en stor del af forfatningskampen blev ført i datidens fremtrædende aviser og blade af politisk interesseret med en akademisk baggrund. I begyndelsen af 1860'erne blev det muligt for Studentereforeningen at få sit eget hus, hvilket i høj grad styrkede medlemmernes følelse af samhørighed.

Netop i april 1862 var der rejsegilde på den nye bygning i gaden Holmens Kanal nr. 9 på hjørnet af Holbergsgade. Huset er senere blevet revet ned, men den nuværende bygning bærer stadig en mindeplade om Studentereforeningens tilstedeværelse. Sangforeningen var en væsentlig økonomisk bidrager til bygningen og forærede overskuddet fra en række koncerter til byggefonden. Ved indvielsen i april 1863 bidrog Studentersangerne også til festlighederne med en ny kantate af to af landets førende kunstnere, J.P.E. Hartmann og Chr. Richardt. Kantaten kom senere på korets koncertrepertoire og var også ofte med på turné rundt i landet.

NORDISK HØJTID

I 1849 fik Danmark er fri forfatning, og de nordiske studenters gensidige interesse for nabolandene blev nu i højere grad vendt mod nationale og kulturelle spørgsmål. Man afholdt flere nordiske studentermøder, og i 1862 var det Danmarks tur til at invitere. I et udenrigspolitisk spændt år var det en stor national satsning, hvor den lærde verden i en uge diskuterede Nordens sociale og politiske fællesinteresser – fra dansk side vendt mod Tyskland. Modsat i 1843 og 45 havde dette møde myndighedernes og kongehusets fulde støtte.

Som en forsmag på sommerens studentermøde afholdt den danske Studentereforening i 1862 – som hvert år – d. 13. januar en såkaldt Nordisk Højtid. Denne tradition var indstiftet i 1845 på foranledning af de norske studenter, der havde opfordret til "en selskabelig Højtid til Fædrenes Minde som Nordlændinger og en Broderskabsfest

som *Studenter*” i Norge, Sverige og Danmark. Her blev der skålet for det nordiske fællesskab, og efter at det nye tekniske fremskridt, telegra-phen, i 1855 var blevet en mulighed for kommunikation med Sverige, sendte man altid hilsener til hinanden på denne dag. Forbindelsen til Norge blev først etableret i 1867.

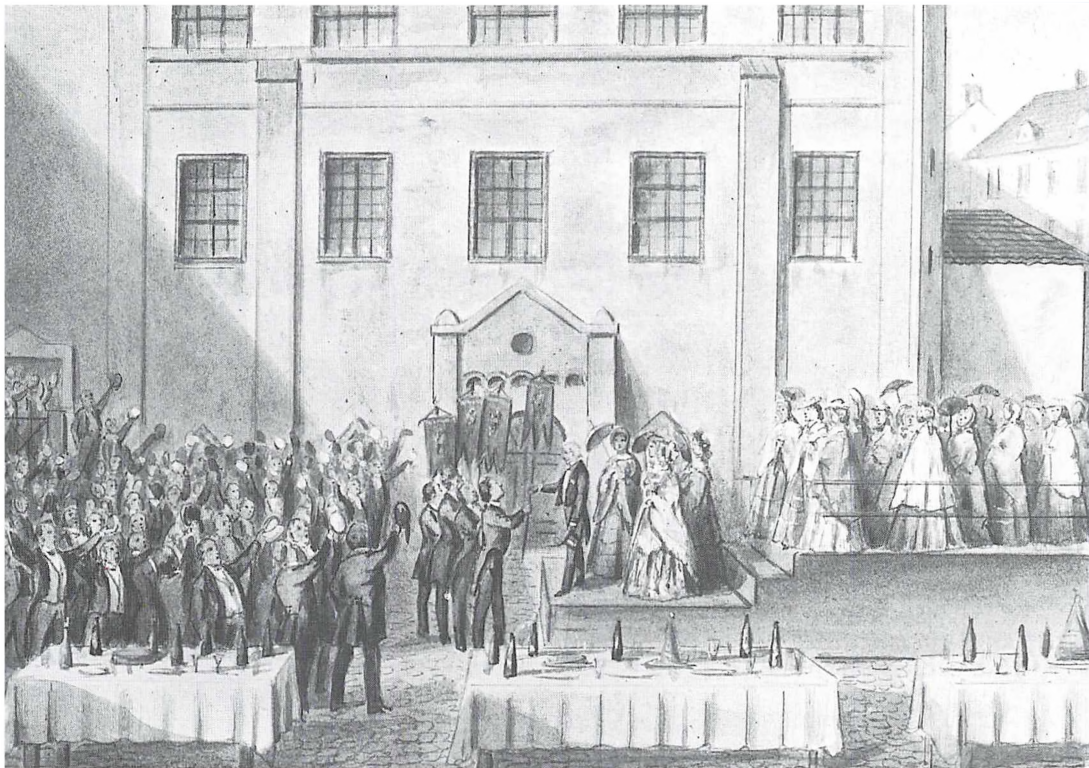
Festen i 1862 var præget af den politiske situation, og det nationale var derfor øverst på dagsordenen. Blandt de mange lejlighedssange, der altid blev skrevet til Studenterforeningens fester, var ved denne Nordiske Højtid bl.a. en hyldelse til Norden af Carl Ploug og en sang til det nye år af Vilh. Rode, en af foreningens andre fremtrædende poeter. Begge sangene var skrevet til kendte melodier, for lejlighedsviserne var som regel tænkt til enstemmig sang. Det betød meget, at alle kunne synge med og således bidrage til sammen at udtrykke de nordiske ideer.

DET NORDISKE STUDENTERMØDE

Den 11. juni 1862 ankom så et stort antal nordiske studenter til København, og fra skibene hørte man vekslende norske, svenske og danske nationalsange som en hilsen til værterne. Komponisten Peter Heise havde skrevet sangen “*Vel mødt på vore Vange*”, der blev sunget af Studenter-Sangforeningen og kort efter udgivet for alle interesserede i *Illustreret Tidende*. De nordiske studenter blev privat indkvarteret, men på trods af de fine ideer om det fælles sprog, kunne det knibe med forståelsen. Den dansk-svenske forfatterinde Helene Nyblom fortæller “om en svensk Student, som kom til København og blev modtaget af sin Vært ved Havnen: “*Er De træt?*” spurgte Værten. “*Nej, jag är blott tjugo sju*”, svarede Studenten. “*Ja saa! De har været søsyg!*” sagde Værten deltagende.”

Svenske og norske studenter ankommer til København den 11. juni 1862

Både studenterne fra Sverige, Norge og Danmark fik et broderet banner til minde om Københavnermødet. Motiverne var fire nordiske guder, tegnet af Constantin Hansen og P.C. Skovgård - og broderet af københavnske damer
Tegning af P.C. Klæstrup i Dronningens håndbibliotek

En af de vigtige begivenheder under mødet var overrækkelsen af fire faner til de nordiske universiteter: Uppsala og Lund i Sverige, Kristiania (Oslo) i Norge og København i Danmark. Fanerne var tegnet af de fremtrædende malere Constantin Hansen og P.C. Skovgaard, og en række københavnske damer havde broderet flittigt i månederne forud. Motiverne var fire nordiske guder: Odin, Frej, Thor og Heimdal, der skulle minde om den fælles kulturelle baggrund. Danskerne fik *“en lyttende Heimdal med Gjallerhornet, Vægteren for Norden imod Syd”*, som avisen *Dagbladet* skrev.

Studerne kvitterede ved at synge. Især var upsalensernes *Fansång* meget velplaceret med teksten *“Stå stark, du ljusets riddervakt!”* – en kendt svensk studentsang, hvor de unge skildres som ridderlig vogtere af Nordens ånd og Sveriges ære. Derefter bidrog alle nordiske studentsangere med forfatteren Carl Plougs tekst *“Aandesyn fra gamle Dage”* til en studentsangsmelodi af komponisten C.J. Hansen.

Gæsterne skulle opleve alle hovedstadens seværdigheder, og Tivoli var selvfølgelig på programmet. Mange af studenterne dannede en-

sembler, som underholdt havens øvrige gæster, og *“aldeles bragte de tyske Sangerinders Qvinkleri til at forstumme”*, skrev avisen *Fædrelandet*. H.C. Lumbye havde givet Koncertsalens orkester et særligt repertoire med sine egne kompositioner *Bellmans Minde* og *Nordisk Unions Galop* samt *Skandinavisk Studenter-Reveille* af J.O.E. Horneman og *De Skandinaviske Dammers Polka* af Otto Dütsch.

Studerne kom også på udflugt til Nordsjælland, hvor der blev sunget utallige steder, ofte sange af fædrelandsk karakter fra de enkelte lande. Sange om våren var efter svensk forbillede også meget populære. Vårens komme har altid haft stor betydning i de nordiske lande, og man så den også som et symbol på optøning af den politiske situation. Maj måneds udsprungne bøgetræer var emne for utallige smukke studentsange, ikke mindst Kuhlaus *“O, den skønne, skønne Maj”*. På udflugten blev der endvidere budt på frokost i Fre densborg Slotshave med talrige sange til hyldest af kongehuset og den nordiske idé. Man opfattede det symbolsk, at frokosten blev serveret i parkens Nordmandsdal, med statuer af norske bønder og borgere ved et

slot, bygget til minde om afslutningen 1720-21 af den store nordiske krig.

Gæsterne drog atter hjem pr. skib til Lund, Uppsala og Kristiania. Det var af stor betydning for udbredelsen af studentersangen, at transporten mellem de nordiske universitetsbyer var overkommelig. Derfor spillede også udbygningen af jernbanenettet en væsentlig rolle, og kort tid efter at en dansk by havde fået jernbaneforbindelse, var studenterkoret som regel på besøg. Den officielle beretning om studentermødet i 1862 bemærker da også, at *“Det er i denne Henseende af stor Vigtighed, at Jernbanen fra Stockholm til Malmö snart er færdig. Man kan see et Varsel om dennes Betydning for Samfærdselen imellem Broderlandene deri, at Lunds Studentersangere vare de Allerførste, der benyttede den til et Besøg i Kjøbenhavn”*.

DEN MUSIKALSKE INSPIRATION

Selv om studenterkorene ikke var så fremtrædende som ved senere studentermøder, gav sam-

menkomsten i 1862 alligevel et musikalsk resultat. Frem for alt fik man op til og på mødet øjne- ne op for norske mandskorværker, som man ikke i væsentlig grad havde sunget før. Repertoiret var tidligere koncentreret om danske, tyske og svenske sange. Især blev studentersangerne begejstrede for komponisten Halfdan Kjerulfs værker, som få år efter kunne suppleres med sange af Edvard Grieg. Samtidig kunne man spore et øget antal svenske sange på programmerne, bl.a. af det lundensiske studentekors dirigent Otto Lindblad. Han var meget populær i Danmark, bl.a. med sangen *Stridsbön*, der inderligt beder om held i kampen om frihed. Emnet blev i de følgende år med krigen mod Preussen særdeles aktuelt, og sangen fandtes derfor altid på studenternes turnérepertoire.

FAKKELTOG FOR SVENSKEKONGEN

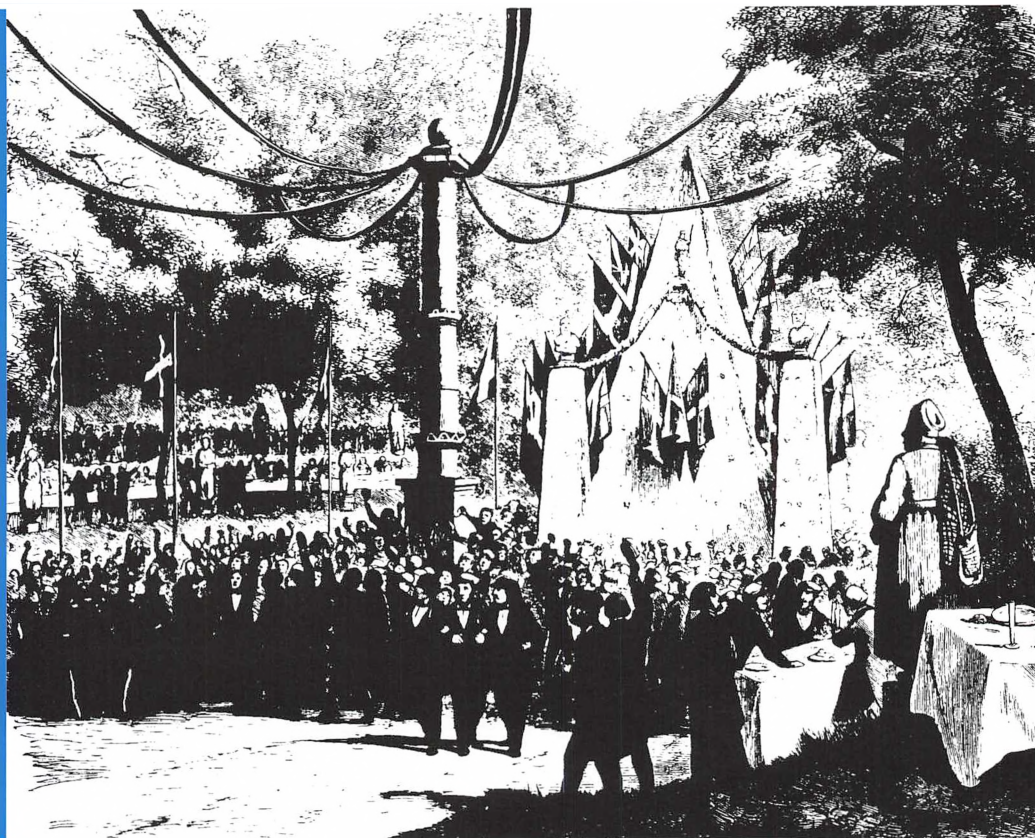
Knapt var de norske og svenske studenter rejst hjem, før den norsk-svenske konge, Karl den Femtende, besøgte sin gode ven Frederik den Sy-

Studenterne fik også lejlighed til at besøge Hillerød. Her promeneres der med faner, studenterhuer (og sandsynligvis også sang) i skoven. (Tegning af P.C. Klæstrup i Dronnin gens håndbibliotek)

Frokosten i Nordmandsdalen

Mindeblade om det femte nordiske studentermøde i Lund og København, juni 1862

vende i København. Også han ville vise sin interesse for den fællesnordiske kultur, men hans tanker gik videre. Han havde flere gange før besøgt den danske konge, og han havde et håb om at overtage den danske trone efter den barnløse Frederik den Syvende og danne en skandinavisk nation. Studenterne havde i 1856 bragt Karl et fakkeltog i København, hvilket myndighederne dengang lagde en kraftig dæmper på. De yndede ikke den daværende norsk-svenske kronprins' tanker.

I 1862 ville man derimod gerne have et samarbejde med svenskerne som hjælp i en kommende krig. Myndighederne så derfor denne gang med venlige øjne på et københavnsk fakkeltog med studenterne som deltagere, der var ledsaget af Carl Plougs sang *"Hil Eder, høie Herskere"*. Den blev endda sunget på en af de mest kontroversielle melodier fra tiden: *"Lange var Nordens herlige stamme"*. Melodien, der oprindeligt var skrevet af den finsk-svenske komponist Bernhard Crusell til et vikingeepos, var i sig selv meget pompøs og marchagtig. Det var dog vig-

tigere, at den associerede til Carl Plougs sang fra 1842 om en sammenslutning af de skandinaviske lande. Indtil vedtagelsen af den danske Grundlov blev denne sang opfattet som utidig indblanding i forfatningsmæssige forhold, og myndighederne var konstant på vagt over for brugen af både tekst og melodi. I 1862 så man gerne en tilnærmelse til det øvrige Skandinavien, så både tekst og melodi blev meget populære og kom med i alle tidens sangbøger. Især anvendte man i Sønderjylland efter 1864 sangens andet vers: *"Atter det skilte bøjer sig sammen"*.

Studentersangerne underholdt også ved de københavnske borgeres banket for den svenske konge, og man glædede sig over kongemødet, der med avisen *Fædrelandets* ord blev betragtet som *"en Gjentaelse i potenseret Skikkelse af det nys sluttede Studentermøde"*.

ISTED-LØVEN

Det var som nævnt vigtigt, at de danske studentersangere som landets mest håbefulde ungdom

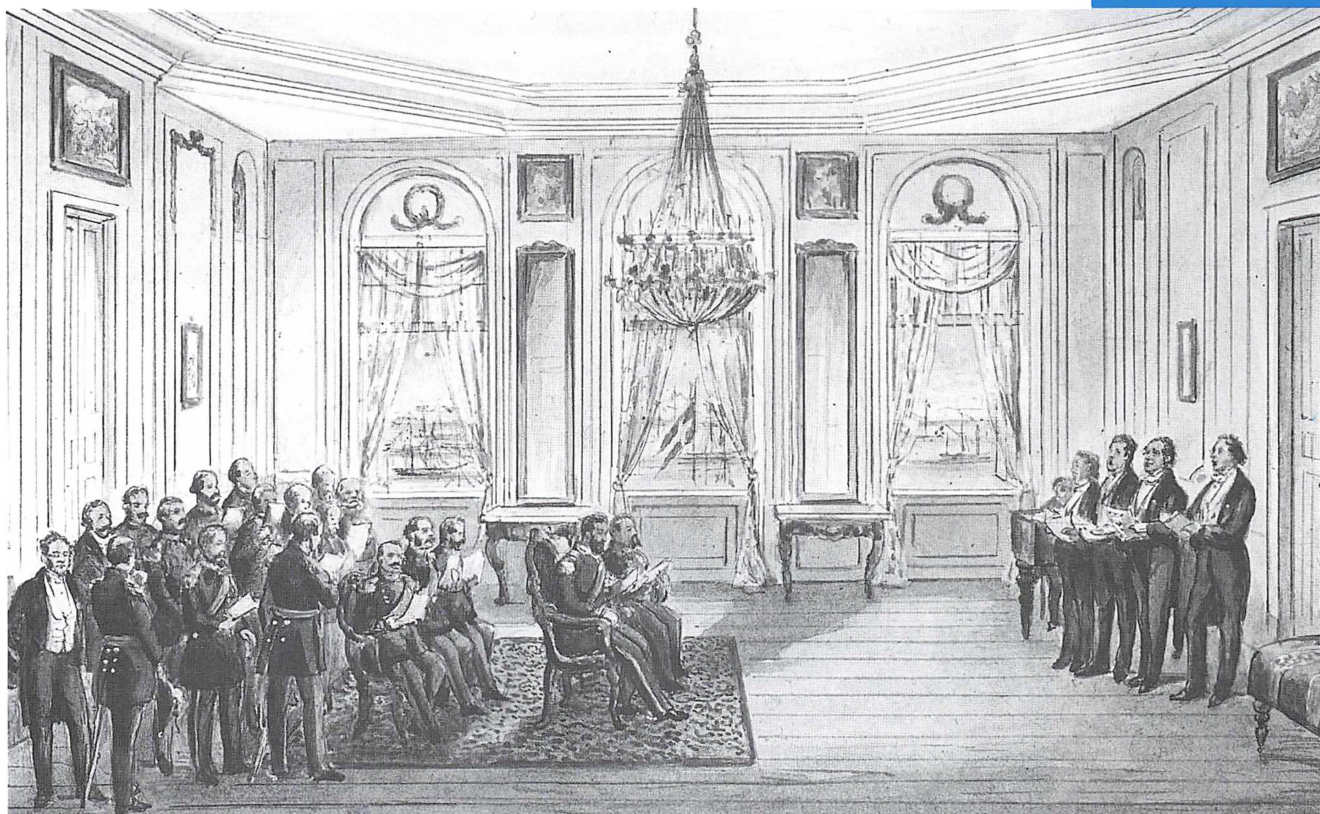
rejste rundt i landet med deres nationale repertoire ledsaget af godt humør. Invitationen kunne komme fra tidligere medlemmer af koret, der nu sad som præster, læger eller lærere i provinserne. Turene var mange studenteres eneste økonomiske mulighed for en rejse, og for en del provinsboere var det en chance for at stifte bekendtskab med musikken og ideerne fra København. Studenternes besøg blev derfor ofte folkefester med koncerter og bal, der omfattede hele værtsbyens befolkning, ikke mindst de kønne unge borgerdøtre.

Turen til Slesvig og Flensborg i juli 1862 blev imidlertid noget ganske særligt. Koret var inviteret til afsløringen af Isted-løven over de faldne danskere fra 1850 på Flensborg kirkegård. Man var noget betænkelig ved de klare politiske og nationale undertoner, en sådan tur ville have i 1862. Afsejlingen fra København var dog festlig med sangen "Sätt maskinen i gång, herr kapten", også skrevet af Otto Lindblad. Sangen var oprindeligt en hyldest til dampskibsfarten, men den blev senere sunget ved utallige afrejser med alle

typer transportmidler. Man havde derimod vedtaget "ikke at synge en eneste Sang paa holsteensk Grund, ligesaa lidt som Sangforeningens nye Fane, som ved denne Leilighed for første Gang skal vises udenfor Hovedstaden, saa længe blev taget ud af sit Hylster", skrev *Berlingske Tidende*.

Det kom til uvenlige tilråb fra lokalbefolkningen flere steder på turen, men i byen Slesvig var modtagelsen positiv. Studenterne gav koncert i Stændersalen – netop dér, hvor den dansksindede slesvigske politiker P. Hiort Lorenzen i 1842 havde holdt fast i at tale dansk, selv om flertallet havde vedtaget tysk som forhandlingsprog. Studenterkorets numre var også på dansk, heriblandt Carl Plougs tekst "Land, som har adlydt". Den blev sunget på den upsaliensiske studentekomponist, J.C.F. Haeffners, pompøse melodi *Lejonriddarne* (Løveridderne), som studenter-sangerne kendte fra flere koncerter i slutningen af 1850'erne. Studenterne opfattede klart sig selv som "lejonriddarnes frälsande här" (fra den oprindelige tekst), når deres ærinde netop var at indvie løve-monumentet.

Studentersangere underholder Frederik den Syvende og majestætens svenske kollega, Karl den Femtende på Marienlyst slot. Tegning af P.C. Klestrup i Dronningens håndbibliotek

Sangforeningen kunne dårligt tage et skridt, uden det blev refereret i hovedstadens aviser, så alle kunne følge med. Turen gik bl.a. til Dannevirke, og *“Aldrig har Sangforeningen med større Varme og Kraft sunget ‘Danmark deiligst Vang og Vænge’, end her paa selve den herlige gamle Vold, hvis Navn er enhver Dansk ligesaa belligt som hans Fane”*, bemærkede *Berlingske Tidende*.

Ved selve afsløringen af Isted-Løven den 25. juli i Flensborg sang koret en række nationale sange. Det væsentligste bidrag var J.P.E. Hartmanns og H.P. Holsts *“Slumrer sødt i Slesvigs Jord”*, der oprindeligt var skrevet i 1851 til en koncert til fordel for de efterladte efter Treårskrigen. Denne sang var altid på repertoiret ved studenternes rejser i provinsen, især efter 1864.

De tyske slesvigholstenere var selvkært meget negativt indstillede over for turen, og de forsøgte at bekæmpe studenternes optræden med samme våben. På selve dagen for afsløringen af monumentet arrangerede tyskerne en sangfest i den nærliggende by Husum. *“Man begyndte nu at synge; men hvad der ydedes, var i musikalsk Henseende lidet Betydende, dog det var jo ogsaa ganske ligegyldigt, da Sangen blot var et Middel til at skjule Sammenkomstens egenlige Øiemed”*, skrev

det radikale *Fædrelandet*. Senere forbød man da også den lokale sangforening sammen med idrætsforeningen, der også havde deltaget. Musikens appel til følelserne og teksternes nationale budskaber har været kraftig kost. Samtidig var studentersangerne en af de få samlede grupper, som kunne bevæge sig frit i et spændingsfyldt grænseområde under dække af at være kunstnerisk upolitisk.

ÅRETS SIDSTE KONCERT

Studentersangforeningen sluttede 1862 med en koncert i Casino i København d. 18. december. Programmet afspejlede årets begivenheder ved bl.a. at omfatte den norske komponist Halfdan Kjerulfs *Norges Fjælde*, Otto Lindblads *Svridsbön* samt arrangementer af folkeviser og et jægerkor af J.P.E. Hartmann. Som eksempel på den akademiske ungdoms optimisme præsenterede koret ved denne koncert for første gang *“Sjung om studentens lyckliga dag”* – den svenske prins Gustafs også i dag kendte studentersang.

Korets markante deltagelse i opbyggelsen af en national identitet og interesse i det nordiske samarbejde ytrede sig gennem hele anden halvdel af 1800-tallet. Den blev hjulpet frem af nationens mest fremtrædende kunstnere og gav genlyd over hele landet.

Anne Ørbæk Jensen er forskningsbibliotekar på Musikhistorisk Museum og Det Kongelige Bibliotek og har udgivet bogen “Hellige Flamme. Studentersang i Danmark i 1800-tallet” Engstrøm & Sødring Kbh. 1996

Studentersangforeningen blev stiftet i 1820 i København og Studentersangforeningen i 1839 sammesteds.

Foreningerne har altid været to selvstændige enheder, dog med et udbredt samarbejde, og de eksisterer begge stadig.

DEN SIDSTE DANS

SYNET PÅ DØDEN HAR ÆNDRET SIG EN DEL I LØBET AF HISTORIEN. 15- OG 1600-ÅRENES TRYKTE LIGPRÆDIKENER GIVER ET SPÆNDENDE GLIMT AF RENÆSSANCENS SYN PÅ MANDEN MED LEEN.

AF ANDERS
SODE-
PEDERSEN

I januar 1624 lå rigsråden og lensmanden Oluf Rosensparre for døden på Dragsholm Slot. Til stede ved dødslejet var blandt andet hans hustru Lisbeth Gyldenstierne, der ganske naturligt var bekymret for sin mand, hvorfor Oluf Rosensparre forsøgte at trøste hende: *Min hjerte aller-kæreste kone sorg ikke så såre. Jeg er endnu så stærk, at jeg kan danse med eder. Tog hende så ved hånden, og vendte sig på gulvet med hende ... men døden rystede timeglasset, og drog denne salige herre i kappen til en anden dans, som alle mennesker må springe udi, så han måtte straks til sengen igen.*

Episoden er beskrevet i Peder Pedersen Hies ligprædikener over Oluf Rosensparre, der blev udgivet i 1624, og netop de trykte ligprædikener giver mulighed for at undersøge synet på døden i 1500- og 1600-tallet. Selvom døden er et uafvendeligt faktum for alle mennesker, har synet på og tilrettelæggelsen af døden ændret sig i løbet af historien, og den dødsopfattelse, der herskede i renæssancens Danmark, adskiller sig på mange måder fra nutidens opfattelse.

GRAVSTEDET I CENTRUM

Med reformationen blev troen på skærsilden afskaffet og derved bortfaldt grundlaget for blandt

andet afladsbreve og årlige sjælemesser, der i katolsk tid skulle bidrage til at sikre den afdødes frelse. Den evangeliske kirke opfattede døden som en søvn, der ville vare til den yderste dag, hvor man enten blev dømt til evig salighed i Himmelen eller evig fortabelse i Helvede. Derfor kunne de efterladte ikke længere udrette noget til gavn for den afdødes frelse. I katolsk tid havde især adelen anvendt store summer på sjælemesser for at hjælpe afdøde slægtninge igennem skærsilden. Og med reformationen blev der derfor frigivet en stor kapital, som adelen nu kunne anvende til andre formål. I årene efter reformationen kom selve begravelsen og gravstedet derfor i centrum. Det sidste kan betragtes den dag i dag rundt om i landets sognekirker, hvor adeliges og velstående borgeres gravmonumenter og epitafier endnu præger kirkerummet.

I løbet af 1500-tallet blev ligprædikenerne en central bestanddel af begravelserne, og i 1565 blev Niels Hemmingsens ligprædiken over Herluf Trolle som den første udgivet på tryk. Skikken med at få ligprædikenerne trykt bredte sig hurtigt til andre adelige slægter, og fra 1620-erne og frem er der også bevarede trykte ligprædikener over biskopper og velstående borgere. For perioden 1565-1660 er der bevarede 324 trykte ligprædikener. Antallet af udgivelser kulminerede i perioden 1646-1650, hvor der alene er bevaret 51 ligprædikener.

FORBILLEDLIGE AFDØDE

Ligprædikenerne, der blev afholdt over både mænd og kvinder, men også over helt små børn, havde en anseelig længde – i 1500-tallet typisk omkring 100 sider og i 1600-tallet frem til 1660 omkring 200 sider. Det er derfor slående, at

Hovedmotivet på C.E. Brochmanns ligprædiken over Otte Skeel til Katholm. Prædikenen blev holdt i 1646 og den udgivne versions hovedmotiv viser, hvorledes hr. Otte modtages i himlen. Selveste Jesus er en del af modtagelseskomiteen – han løfter sine hænder og velsigner den nytilkomne. Rundt om billedet var hr. Ottes anevåben placeret. Og han kunne ikke kun præstere de krævede 16 – men hele 32 våbenskjolde!

Christian IV i et brev bemærker, at skulle han omtale alle de synder hans "fraskilte kone" Kirstine Munk havde begået, og de var som bekendt ifølge kongen ikke få, ja så ville brevet blive længere "end den fornemste ligprædiken, som er trykt i Danmark i ti år".

Ligprædikenen havde to hovedbestanddele: En egentlig prædiken over et udvalgt skriftsted og en skildring af den afdødes liv, levned og død. Derudover indeholdt de en dedikation til den afdødes slægt, minde- og sørgedigte forfattet til lejligheden og i 1600-tallet tillige kobberstik med anetavler, bibelske scenerier og fra 1640-erne tillige portrætter af den afdøde.

Ligprædikenerne tjente flere formål. For det første var de tænkt som en trøst for de efterladte og for det andet var de en lovprisning af den afdøde. Denne lovprisning havde dog en særlig karakter, da den afdødes dyder og gerninger blev fremhævet som et eksempel til efterfølgelse for andre. Derved blev ligprædikenerne også opbyggelseslitteratur, der demonstrerede, hvordan man skulle leve for at opnå en salig død. Selvom det altså ikke var formålet at lovprise den afdøde for dennes egen skyld, indebar dette i virkeligheden en yderligere fremhævelse af den afdødes særlige kvaliteter. Den afdøde var ikke blot et udmærket menneske, men et menneske, andre kunne tage ved lære af. Da det i ligprædikenerne ligeledes blev pointeret at den afdøde hermed slægtede sin familie på, blev ligprædikenerne tillige en hyldest til hele slægten.

Da det primært var adelen der fik trykt ligprædikener over afdøde standsfæller, fremstår ligprædikenerne derfor som en hyldest til den

danske adel, og som forsvarsskrifter for den privilegerede status adelen havde.

“LYVEPRÆDIKENER”

I 1625 holdt præsten i Helsingør, Hans Kruse, ligprædiken over Kirsten Pedersdatter. Tekststedet fra Biblen som han lagde til grund for ligprædikenen var historien om "*Rahab, som i skriften nævnes som en skøge*". Dette fortørnede Kirstens slægtninge i en sådan grad, at det førte til flere offentlige skændier mellem parterne under gudstjenesterne i ugerne efter begravelsen. Kirstens familie mente, at præsten ved valget af tekststed mere end antydede, at Kirsten havde ført et utugtigt levned, hvorfor de til sidst indstævnedes Hans Kruse for Helsingør rådstueret, hvor sagen imidlertid endte i forlig. Sagen mod Hans Kruse demonstrerer med al mulig tydelighed, at præsterne skulle være deres mund, når de holdt ligprædiken og Hans Kruses ligprædiken er da også et af de meget få eksempler, hvor præsten omtaler den afdøde kritisk.

Dette er i grunden ikke noget bemærkelsesværdigt i. Præsten ville i sandhed være et skarn, hvis han udnyttede begravelsen til at kritisere afdøde. Man taler som bekendt aldrig ondt om de døde, da slet ikke, når formålet med ligprædikenen netop var at trøste de sørgende efterladte.

Men der er nu også en mere kontant grund til, at den afdøde altid omtales i rosende vendinger. Det var nemlig den afdødes slægt og venner, der betalte præsten for at holde ligprædikenen. Og de gejstlige blev fyrsteligt betalt, når det drejede sig om adelige ligprædikener. Biskop Hans Mikselsens honorar for en adelig ligprædiken, der blev publiceret, var således en sølvkande på 100 lod med 100 speciedaler i. Da Hans Mikkelsen fik udgivet 38 af sine ligprædikener, kan det derfor ikke undre nogen, at ved sin død var i stand til at efterlade sine arvinger 30.000 rigsdaler.

Dette stiller jo unægteligt kraftigt spørgsmål ved ligprædikenernes kildeværddi, og allerede i samtiden fremkom der kritik af ligprædikenerne, og i 1624 indskærpede Christian IV i et missive til landets biskopper, at ligprædikenerne ikke måtte indeholde andet "*end sandhed kan tale*". Dette synes dog ikke at have haft nogen afgørende effekt og langt op i 1700-tallet omtaltes

ligprædikener da også i folkemunde som *lyveprædikener*.

Man skal med andre ord tage ligprædikenernes oplysninger og ros af afdøde med et gran salt, men dette ændre ikke ved at ligprædikenerne er en nyttig og righoldig kildegruppe til synet på døden i renæssancen.

LEVNEDESKILDRINGEN

Skildringerne af afdødes liv og død udgjorde, selv om de "kun" omfattede 20-40 sider, ligprædikenenens hovedstykke. De er alle – med udgangspunkt i renæssancehumanismens definition af en lovprisningstale – skåret over samme retoriske læst. De indledes med en udførlig opremsning af den afdødes aner, derpå omtales dåben, barndommen, opdragelsen, uddannelsen, ægteskabet, karrieren, gudsfrygten samt de gode dyder, den afdøde besad.

Den sidste halvdel af levnedsskildringen er helliget den afdødes sidste stund og afsked med livet. Det var i renæssancen en udbredt opfattelse, at der var en nøje sammenhæng mellem den døendes livsførelse og den måde døden indtraf på. Havde man ført et gudsfrygtigt levned, ville

man også dø en salig død.

Sammenhængen mellem liv og død kommer tydeligt frem i et anonymt smædeskrift om Christian den Tredies tyske kansler Andreas von Barby, omend i negativ form: "*han kom hertil som en ræv, levede som en løve, døde som en hund. Men som han levede, så har Gud givet igen. Thi han døde en rædselsfuld og ynkelig død. Han lå alene i sin seng, og i otte timer var han uden bevidsthed. I al den tid, indtil han drog sin heldræt, hørte, så, og forstod han intet*".

DØDEN SKAL HAVE EN ÅRSAG

Nu til dags er man ikke i tvivl om, at det er sygdom eller alder, der fremkalder døden. Men i renæssancen havde man i princippet den omvendte forståelse af forholdet mellem sygdom og død. Døden skulle have en årsag, og sygdom var blot et tegn på at døden nu var forestående. Om Otte Rud bemærkes det således, at hans sygdomssymptomer "*var de visse tegn til døden*", hvor til Otte Rud svarede "*Oh du store Gud, som har ladet mig se dette tegn på mit liv, på hvilket jeg kan kende, at det er mig ikke muligt at kunne undgå døden*".

En fornem mand begravet med stil, engang i 1500-årene. Kisten er dækket af et mønstret tæppe og forrest rider en rytter iført den afdødes rustning. Han holder skjoldet på ryggen og sværdet med fæstet opad, fordi der er tale om en begravelse, hvor tingene ikke kan bruges på samme måde, som hvis sagernes ejermænd var i live, og skulle i krig.

Det er vel også derfor, at ligprædikenerne er præget af en stor åbenhed i deres beskrivelse af sygdommen, om Bent Andersen kan man blandt andet læse, at han led af “*streng opkastning, som*

ingen materie tog med sig, men blot svækkede legemet”. Af samme grund var præsten også en mere skattet gæst på dødslejet end lægen eller bartskeereren. Når man nu var vis på, at døden var nær, gjaldt det om at forsage verden, som Anne Lykke, der nægtede “*at bruge nogen verdslige midler for døden ... og hun havde derfor alene søgt Herren og sjælens læge*”.

Allerede i levende live sørgede fornemme og velstående folk for, at deres gravmæle stod klart. Den “ærlig og velbyrdig mand” Aksel Brahe til Elvedgård fik i 1591 lavet en sten til sig og sine to koner, Mette Gøye og Sofie Rosenkrantz, men på stener er de afdøde fremstillet som skeletter, i ført liglagner. Så hver gang han var i kirke, kunne Aksel Brahe betragte sig selv som skelet. Og der gik 25 år fra han fik stenen lavet, og indtil han selv kom til at hvile under den.

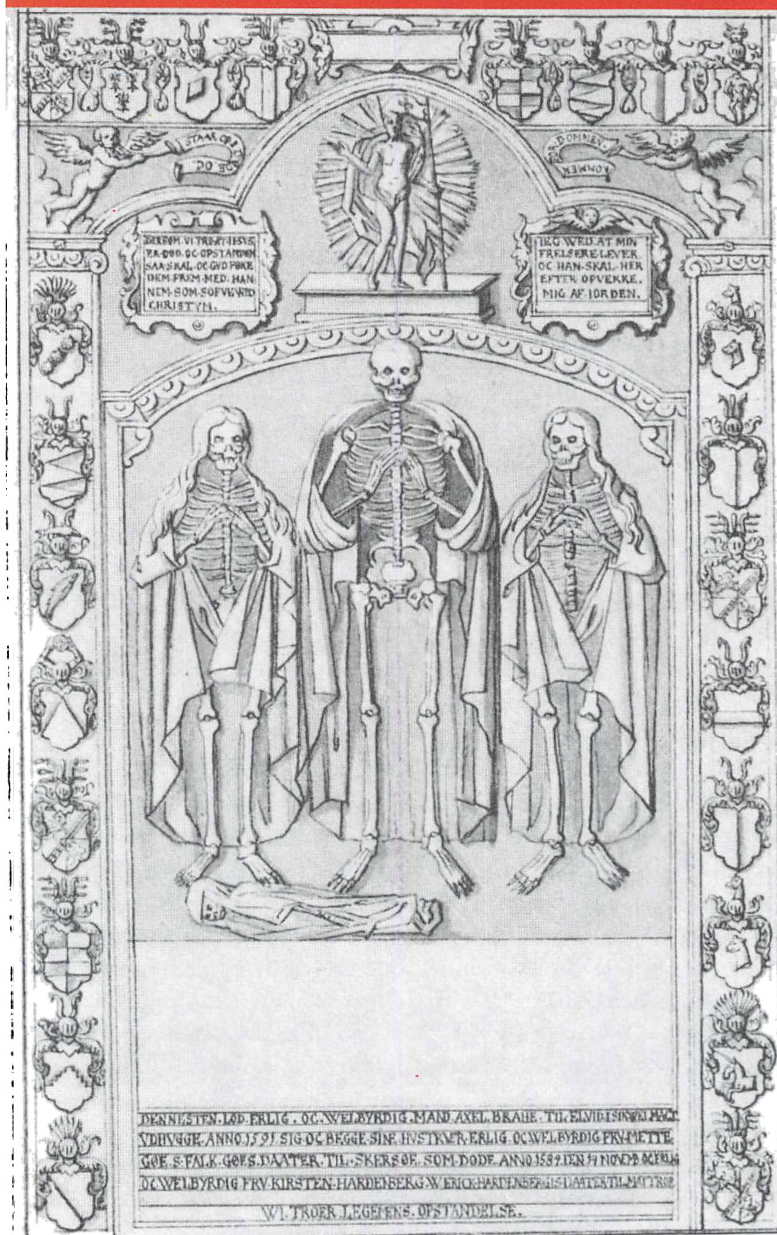
AFSKEDEN MED VERDEN

Når døden meldte sin entre, var det magtpåliggende, at den døende beredte sig til den. Et vigtigt element i dødsforberedelserne var afskeden med verdenen. I virkeligheden burde forberedelsen til døden dog ikke først begynde på dødslejet, men præge hele ens livsførelse, der fra vugge til grav burde være kendetegnet ved fromhed og gudsfrugtighed.

Men forberedelsen måtte gerne være af mere konkret karakter, som Hak Ulfstand, der lod Genarp kirke i Skåne opføre, så den kunne tjene ham “*selv og begge hans hustruer og datter til et roligt sovekammer og hvilested*”. Men på dødslejet blev dødsforberedelserne naturligvis intensive. Den døende burde nu afvikle sine jordiske hverv og gøre testamente for i den sidste stund, at kunne koncentrere kræfterne om sin sjæls salighed.

Testamentet skulle affattes “*klart og retfærdigt*” og betænke alle, der havde gjort sig fortjent, for at undgå stridigheder om den afdødes gods og formue. Men testamentet gavned også den afdøde selv, hvis denne testamenterede penge til godgørende formål, da “*Herren i sin tid vel belønne vil ... thi han betaler åbenbare velgerninger*”.

Ligprædikenerne fremhæver gang på gang, hvor meget den afdøde har givet til de syge og fattige, og understreger samtidig, at den afdøde vil blive belønnet for dette på Dommедag. Derved giver ligprædikenerne udtryk for en gerningsfromhed, der slægter katolicismen på. Før reformationen kunne gode gerninger, herunder almissegivning, være gavnligt for ens sjæl. Men Luther havde netop gjort op med forestillingen om gode gerningers indflydelse på sjælens frelse og pointeret retfærdiggørelsen ved tro og ikke ved gerninger. Men prædikanterne må åbenbart

DENNE STEN LAD ÆRLIG, OG VELBYRDIG MAND AXEL BRAHE, TIL ELVEDGÅRD HAVDE
LAVET TIL SIG OG BEGGE SINE HUSKONNER, ÆRLIG OG VELBYRDIG FRU METTE
GØYE S. FOLK. OG S. DATTER, TIL SKERSØ, SOM DODE ANNO 1597 DEN 14 NOVEMBER
OG VELBYRDIG FRU KIRSTEN HARDEBERG W. ERICSHATTENSEN S. DATTER TIL M. T. R.
VI TROEN I EGENS OFSTANDELSE.

have fundet det vigtigere og mere påtrængende at søge at skaffe økonomiske midler til fattigforsorgen, end at udlægge læren om retfærdiggørelse teologisk strengt korrekt, selvom synet på retfærdiggørelse netop var det centrale dogme, der markerede forskellen mellem protestantismen og katolicismen.

Et andet led i dødsforberedelserne var planlægningen af begravelsen. Den døende tog selv del i denne planlægning. Kirsten Holck bad f.eks. om at blive begravet ved siden af sin mands første hustru: “*Der skal jeg ligge og sove så roligt, uha hvor roligt skal jeg sove. Så ved jeg vel, at når Gud kalder min kære husband, da lader han sætte sit lig imellem os begge, thi han havde os så kære*”. Mens Ove Lunge på sit dødsleje lystigt bemærkede om bartskeereren: “*Er det ham som skal*

„Det hjælper ej, at sige nej – med døden må vi vandre, al verdens gang, den vej så trang – tillige med hverandre” står der på dette maleri fra slutningen af 1600-årene. Døden – her lidt utraditionelt i skikkelse af en kvinde – river både et spædbarn og en lidt større pige med sig, trods moderens protester. For renaissanceens mennesker var Døden der hele tiden – og det gjaldt om at være beredt, når den meldte sig!

skære mig? Lad ham gøre [det] snart. Erindrende sig, at hans legeme efter hans dødelige afgang skulle opskæres og balsameres”.

DET SIDSTE FARVEL

Mens ligprædikenerne mange gange kan virke underlig upersonlige i deres beskrivelse af den afdøde, er skildringen af afskeden med den nærmeste familie tit meget personlig og rørende. Birgitte Rud bad således sin mand “*sætte sig på*

Da Christian Thott blev begravet holdt Hans Mikkelsen en ligprædiken, der ifølge tidens skik, også blev udgivet, så alle – der kunne læse – havde mulighed for at gøre sig bekendt med den afdødes kristelige levned. Ligprædikenen blev illustreret med et stik, der skulle dokumentere, at den afdøde var nummer tolv i rækken af Thott'er. Slægtens stamfader er fremstillet som en slumrende ridder, der angiveligt skulle have levet omkring 1085.

sengen hos hende, så takkede hun ham for hver en dag, de havde levet sammen, kyssede mange gange hans hænder og klappede ham under kinden”, mens Peder Munks sidste ord var: “Min Hjerte Kone Lille. Gud hjælp mig, Gud hjælp mig, bøjede så sit hoved op til sin kære hustrus bryst og sov så sagte hen udi Herren”.

Mere usædvanlig, men ikke mindre bevægende, er ligprædikenen over Jørgen Rosenkrantz, der døde fem år gammel. På sit dødsleje, hvor hans lillebror Otte Rosenkrantz også var til stede, førte han lange lærde og gudelige samtaler med præsten J.L. Zeuthen. På et tidspunkt i samtalen udbød den lille Jørgen: “Jeg skal nu være en Guds engel”, hvilket fik lillebroderen til at råbe “mig også, mig også”, hvortil Jørgen Rosenkrantz svarede “ja der som du vil tjene og frygte Gud, så vil han også hjælpe dig”. Lillebroderen Otte Rosenkrantz døde iøvrigt allerede året efter blot fire år gammel.

Kendetegnende for afskeden med familien var ligeledes, at den afdøde bad om tilgivelse for, hvad de nu kunne have gjort. Dette gælder f.eks. Iver Juel, der døde 14 år gammel, og som således sagde til sin mor: “har jeg ikke været en lydig søn, og gjort eder imod, da beder jeg, I ville forlade mig det, og ikke tilregne mig det, men min barndom”.

Den nyere familieforskning har hævdet, at der i 1500- og 1600- tallet ikke eksisterede tætte og intime følelser mellem børn og forældre eller mellem hustru og mand, således har den engelse historiker Edward Shorter bemærket, at datidens “modre var ligeglade [med børnene], og det er forklaringen på, at deres børn gik til grunde i den traditionelle børneopfostrings uhyggelige nedslagtning af de uskyldige”. Dette billede stemmer meget dårligt overens med de danske ligprædikener, og selvom ligprædikenernes kildeværdi på mange måder naturligvis er tvivlsom, tyder de ikke desto mindre på, at renæssancens familieliv var væsentligt bedre end sit rygte.

GUDSTJENESTE VED DØDSLEJET

Det var ikke blot den nærmeste familie, der var til stede ved dødslejet, men også venner, naboer og tyende. Om Axel Urne siges det blandt andet at “i hans sygdom havde mange ærlige og velbyrdige herremænd besøgt ham, så han næppe nogen dag var ledig”. De besøgende tjente som repræsentanter for menigheden ved dødslejet.

Derved blev det muligt at afholde små gudstjenester for den døende, hvor præsten prædikede, den døende bekendte sine synder og de øvrige tilstedeværende sang salmer og bad med og

for den døende. Efterfølgende kunne de tilstedeværende ved dødslejet tjene som vidner overfor omverdenen, og bevidne at den afdøde havde opnået en salig afsked fra denne verden. For eksempel afslutter Laurits Pedersen sin ligprædiken over borgmester Oluf Kofoed med ordene: *“Og da kunne vi så mange, som da var der hos tilstede, end også af denne borgmesters eksempel nok kende og slutte, at hvem som kristent lever, han vist salig hendor”*

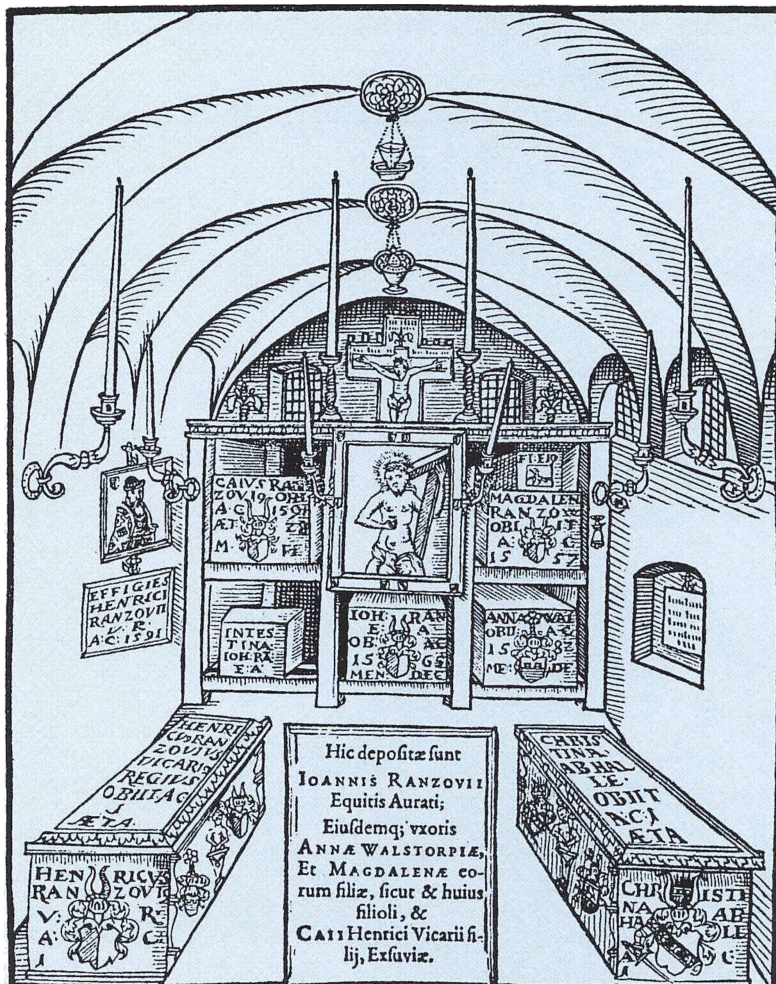
Den offentlighed, som døden var omfattet, af

tjente flere formål. De besøgende havde til opgave at trøste den døende i den sidste stund og bistå med at den døende bevarede den rette kristne tro indtil det sidste, og sikre at Guds ord lød uden nogen pause. Jørgen Urne bad således Anne Galt om at læse bønner og skriftsteder op, og *“bad stedse om hende at blive ved, og sagde: Nu mere, nu mere”*.

Tilstedeværelsen af tyendet tjente samme formål, men demonstrerede desuden den døendes evner som husbond eller husfrue. Anne Brahes

Døden var altid nærværende ikke mindst i de mange epitafier, der også medtager heden-gangne familiemedlemmer – her et spædbarn i ligdragt og med blomstersmykket hovede.

Foto: Nationalmuseet

En "åben begravelse", hvor sarkofag eller kiste stod frit fremme til beskuelse og eftertanke var attråværdigt, men dyrt. Henrik Rantzau indrettede i slutningen af 1500-årene en hvælving i Itzehoes Laurentiuskirke, som gravkapel til sig selv og sin familie.

tyende blev således opfordret til "at bede for deres gode husfrue ... hvilket var alle deres hjertens ønske, som man kunne kende på mange deres dybe suk og modige tårer".

DEN SIDSTE BEKENDELSE

Men det var naturligtvis den døende selv, der var hovedpersonen på dødslejet. Det var den døende, hvis salighed der stod på spil, og det var den døende, der skulle kæmpe den afgørende strid og overvinde døden med en bestandig tro indtil det sidste. Dette indebar bekendelsen af sine synder overfor præsten, og efterfølgende modtagelse af nadveren. Arent von der Kula skriftede således med "allerstørste devotion og andagt, givende der udi sin alvorlig anger for synden og stadige tro og tillid til Guds nåde og Kristi hellige for-

teneste", og da Iver Juel sidste gang modtog nadveren, skete det med fuld fortrøstning, da nadveren "rensere ... mig af mine synder".

Præsten var i øvrigt en hyppig gæst ved dødslejet, hvor præsten som sjælesørger førte lange samtaler med den døende, og her fremsagde bibelcitater, som den døende enten afsluttede eller gentog. Dette gjaldt blandt andet Mogens Juel, der når præsten "begyndte en trøstefuld sentens af skriften, faldt han straks ham selv udi ordenen".

Til tider blev rollerne dog byttet om, så det var den døende, der med sin bibelkyndighed og tro, trøstede præsten. Om Pernille Oxen berettes det således, at præsten "fandt større trøst hos hende, end han kunne give hende. Thi vidste han en eller to, der vidste hun mange flere trøstestykker, som hun havde udi hendes hjertes skrin gemt".

Et slående træk ved disse samtaler mellem den døende og præsten er den i grunden noget enfoldige og optimistiske tro og frelservished som præger renæssancens danskere. Dette illustreres til fulde af følgende ordveksling mellem Mogens Pax og hans sjælesørger "Oh, mester Sørensen. Jeg skøtter intet om at dø, skulle jeg ikke frygte døden". Hvortil præsten svarede "Kristi død fortog dødens magt", hvilket fik Mogens Pax til lettet, at udbrude "Oh, Gud ske lov, hvor var det mig en stor trøst i mit hjerte. Nu er jeg vel tilfreds. Gud ske lov, Gud ske lov".

DET SIDSTE SUK

En salig død krævede, at den døende fastholdt den rette gudstro indtil selve dødsøjeblikket. Derfor var idealet at den døende forblev ved bevidsthed, og overfor de tilstedeværende markerede dette. Om Anna Lykke fremhævedes det derfor, at hun "hensov udi Herren med fuldkommen fornuft og hørelse", om Mads Berg blev det sagt, at han "befalede sin sjæl i Guds hånd, [og] stillede aldrig hans tunge, før end ret i det samme, som han opgav sin ånd".

Nu var den døende jo ikke nødvendigvis altid ved fuld bevidsthed, og i de tilfælde prøvede man at vække vedkommende, og hvis dette ikke lykkedes, prøvede man på en anden måde at få den døende til at give tegn på sin tro. Else Grubbe mistede således bevidstheden, men blev dog vækket: "Kære være dog stille, hvad tegn skal jeg

give eder, ser I ikke, at jeg er i dødens kamp”, udbrød hun, hvortil præsten svarede hende: “*Nu gælder det at beflicte eder på den gode strid, så at I beholder troen til Jesu Kristi, og erlanger den himmelske klenodie, livets og ærens krone, hvorpå hun svarede: Ja, jeg tror det visselig*”, hvorefter hun sov stille ind. Derimod var det ikke muligt at vække Knud Skeel, men han sukkede hver gang, han fik læst: “*Ja kom snart Herre Jesu, Jesu annamme min ånd ... hvorpå han sov bort udi Herren*”.

DEN TILLADTE DØD

Den opfattelse af døden som kommer til udtryk i ligprædikenerne adskiller sig radikalt fra den dødsopfattelse som er blevet fremherskende i det 20. århundrede. Den franske historiker Philip Ariès karakteriserer nutidens syn på døden med begrebet “*den forbudte død*”.

Nu til dags ønsker de fleste at dø hurtigt og smertefrit, medens de sover. Går der længere tids sygdom forud bliver de døende gemt af vejen på hospitaler eller hospices. Tilstede ved dødslejet er kun den allernærmeste familie, og andre mennesker bliver pinligt berørte, hvis de hører døden omtalt eller de efterladte udviser sorg og smerte over tabet af en slægtning. begravelser foregår ofte i stilhed, og mange mennesker bliver krammeret og begravet på de ukendtes kirkegård.

Døden er blevet et tabu, større end alle tiders største tabu – seksualiteten. Sådan var det ikke i 1500- og 1600-tallets Danmark ifølge ligprædikenernes udsagn. Døden foregik i fuld offentlighed, det legemlige forfald blev åbent omtalt og den døende gik øjensynligt døden i møde med væsentligt større sindsro, end det er almindeligt nu til dags. Døden var med andre ord tilladt.

Der er naturligvis mange grunde til denne forskel i synet på den uafvendelige død. I 1500- og 1600- tallet var døden væsentligt mere nærværende, og man blev konstant mindet om den i modsætning til i dag, hvor gennemsnitslevlæderen er over 70 år. Et anden afgørende forskel er individforståelsen. I det 20. århundrede er individet unikt, og målet med tilværelsen er at realisere sig selv og sine ambitioner. Dette indebærer, at man med et dødsfald mister noget uerstatteligt og typisk også et menneske, der ikke helt fik udrettet det drømte om.

I renæssancen var individforståelsen langt svagere end i dag. Dette fremgår paradoksalt nok af levnedsbekrivelserne, der jo ellers er at betragte som biografier. I ligprædikenerne fremstår den afdøde ikke som et selvstændigt unikt individ, der hyldes for sine egne særheder. Den afdøde fremstilles som repræsentant for sin slægt og sin stand, og den afdøde lovprises for sine evner til at efterleve tidens krav og normer til et gudfrygtigt levned. Dette indebærer at den afdøde kan erstattes, hvorfor tabet af den afdøde også er mindre.

Endelig spiller religiøse forhold naturligvis også ind. Sekulariseringen har i dag formindsket troen på et efterliv hos de fleste, og døden fremstår derfor som den definitive afslutning på livet. I 1500- og 1600-tallets Danmark var troen på et efterliv større, men dette indebar dog ikke, at mennesker ikke frygtede døden. I sin ligprædiken over kansler Johan Friis omtaler Anders Sørensen Vedel de mange mennesker, der “*når de hørte tale om døden, da gruer de, skælver og bæver derved*”. Men når døden meldte sig kunne religionen tilbyde et evigt liv i det hinsides, og fremfor alt gøre døden til en veltilrettelagt rituel handling, som den døende og de efterladte kunne søge tryghed i, når den sidste dans skulle trædes.

*Anders Sode-Pedersen er
mag.art. i historie og
arkivarvikar i Rigsarkivet*

KILDER OG LITTERATUR:

De fleste trykte ligprædikener kan findes på Det kongelige Bibliotek. En række levnedsskildringer over adelige fra ligprædikenerne er trykt i: C.F. Bricka og S.M. Gjellerup (udg.): Den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede. Samtidige Levnedsbekrivelser uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener I-II. Kbh. 1874-1918. Ligprædikener holdt over menigmand kan bl.a. findes i: Hans H. Worsøe (udg.): Vonsild kirkebog 1659-1708. Kbh. 1982.

SIDEN SIDST

Kundskabens træ blomstrer i Lund

Svenskerne har meget, som vi ikke har. Fx har de et Universitetsmuseum! Hvis man forestiller sig noget med støvede studentehuer og krakelerede koryfæer, så kan man godt tro om igen. For Universitetsmuseet på Kulturen i Lund er moderne indrettet i den kendte svenske stil. Det betyder bl.a. flotte montrer, lækker præsentation af genstandene og usædvanlige detaljer – som fx et stiliseret “Kundskabens træ” i metal, der løber gennem hele udstillingen og bærer både blade og frugter. For københavnere er der en særlig grund til at kigge ind, hvis man kommer til den gamle domkirkeby – for Københavns og Lunds universiteter er “venskabsuniversiteter” med lang tradition for samarbejde.

Yderligere oplysninger om Universitetsmuseet kan fås på

Kulturen, Karlins Plats,

Box 1095, S-221 04 Lund.

Tlf: 0046-35 04 00

Sygepleje på museum

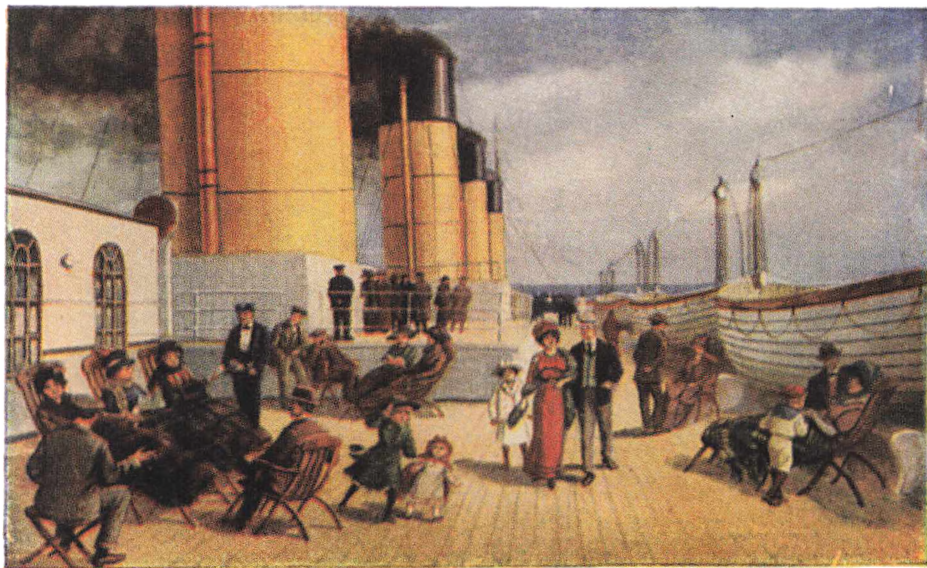
Til næste år får Danmark et nyt museum. For i sensommeren 1999 planlægger Dansk Sygeplejehistorisk Museum at åbne dørene for publikum. Museet får til huse i to bygninger, der oprindeligt var en del af Julemærkehjemmet ved Kolding Fjord, hvor børn blev behandlet for tuberkulose. Det vil en del af museets udstilling naturligvis komme til at handle om. Men der bliver meget andet at se på det ca. 500 kvadratmeter store areal. Noget af det første, som den besøgende vil møde er en københavnsk baggård fra 1800-tallet, hvor folk var stuvet sammen i små, mørke lejligheder. Ideelle betingelser for sygdomme og epidemier! Det var også netop i denne periode, at den moderne lægevidenskab voksede frem, med viden om smittekilder, hygiejne mm. Og samtidigt blev sygeplejen professionaliseret – den blev et fag, som uddannede sygeplejersker udøvede på de nyetablerede sygehuse rundt om i landet. Hele denne spændende historie vil man kunne møde på det nye museum, der bliver en selvstændig institution med egen bestyrelse og leder. Det er – ikke overraskende – Dansk Sygeplejeråd, der har taget initiativ til at stable museet på benene.

Fund: Dansk reklamefolder for "Titanic"

Da kæmpe-luksusdamperen "Titanic" gik ned natten mellem den 14. og 15. april 1912, var der 14 danskere om bord – hvoraf to blev reddet. Måske var nogen af dem blevet fristet til turen med det nye luksus-skib gennem nogen af de reklamer, som rederiet "White Star Line" sendte på gaden? Et lille fund på arkivhylderne i Landsarkivet for Sjælland viser, at "White Star Line" regnede med så mange danske passagerer, at der også blev reklameret for "Titanic" og søsterskibet "Olympic" herhjemme. På dansk! En brochure om de to skibe har overlevet i en af Københavns Politis udvandrereagentsager. "At beskrive dem er en Umulighed, det vilde blive et Værk, og alligevel ville det være ufuldkomment" siger brochuren om skibene, men viser dog alligevel gennem mange farvetegninger, hvordan forholdene var ombord. Den ledsagende text er fuld af lovord om komfort, smukke møbler, pragtfulde saloner og rummelige, lyse kahytter. For

"OLYMPIC" og "TITANIC" – Rejsen fra Esbjerg til New-York med Ophold undervejs kun 7 Dage.

Anden Kahyts Promenadedæk.

en sikkerheds skyld var der også oplysninger om USA's immigrationslovgivning og en parlør med hjemmelavet "lydskrift", hvor man blandt andet kunne lære at sige: "Ej vaant to no if ju kan jues mi in jur faktori?" – i tilfælde af, at man skulle søge fabriksarbejde. Desværre blev det jo ikke så relevant for ho-

vedparten af de passagerer, der rejste med "Titanic".

Siden Saxo og Landsarkivet for Sjælland præsenterer alle billederne fra den danske folder på internetadressen <http://www.sa.dk/lak/saxo/titanic.htm>

ROSKILDE
1000 år

DANMARK 3.75

B. Olesen Nyström del. 1998 A. Kühmann sc.

Når hovedstadens moder fylder 1000 år

I år fylder Roskilde 1000 år, og dét skal naturligvis ikke gå stille af. Selvom ærkekøbenhavnere ikke rigtigt kan lide at høre det, så var byen ved fjorden allerede et handelsmæssigt og kulturelt samlingspunkt, da Absalon fandt på at anlægge en borg ved det lille snolde fiskerleje Havn. Efterhånden rykkede magtens centrum jo til København, men Roskilde var der først, så det er ikke urimeligt at kalde domkirkebyen for Hovedstadens Moder.

Der er en mængde planer for hele jubilæumsåret – ikke mindst på det historiske område. Der er foredrag om byens historie, byvandring, genoplivning af tidligere tiders årsmarkeder, rundvisning i Domkirkemuseet og meget mere. Der vil også blive udgivet et frimærke, som viser to af byens mest kendte symboler; et vikingskib og domkirken, der iøvrigt af UNESCO er klassificeret som en del af verdens betydeligste kulturarv.

Hvis man vil vide mere om programmet for festlighederne i anledning af den store dag kan man ringe til *Tusindårssekretariatet*, tlf: 46 32 09 98

Corfitz Ulfeldt-kode knækket!

På Rigsarkivet har man i mange år godt vidst, at der i Corfitz Ulfeldts arkiv lå et brev, som var skrevet i hemmelig kode. Nu kan det endelig læses!

I forbindelse med optagelserne om Corfitz Ulfeldt til Piet van Deurs' kommende TV-serie om justitsmord blev brevet atter hentet frem. En ekspert i chifferskrift fra Institut for elteknik på Danmarks Tekniske Universitet har kigget på det, og det er nu lykkedes ham at brække koden, der er langt sværere, end de koder, man normalt kender fra 1600-tallet. Brevets indhold er ikke mindre interessant – det kan nemlig være med til at kaste lys over, hvorvidt Ulfeldt var skabskatolik eller ej.

I et senere nummer af Siden Saxo vil Steffen Heiberg, der har beskæftiget sig indgående med Corfitz Ulfeldt, se nærmere på brevet og dets indhold.

København-historie

Næsten enhver lokalitet med respekt for sig selv har en (lokal)historisk forening. Og København er ingen undtagelse! De historieglade københavnernes forening hedder Selskabet for Københavns Historie, og afholder mange spændende medlemsarrangementer. Her i foråret byder programmet fx på rundvisning i Hospitalsmuseet på Kommunehospitalet, som var sin tids mest moderne hospital i Europa, da det blev taget i brug i 1859. Andre programpunkter er en aften i Nationalmuseets biograf, hvor der vises film fra 1950'ernes København og et lørdagsarrangement om "Den brune og den Hvide Kødby". Selskabet udgiver et lille medlemsskrift "Københavns kronik" og en – iøvrigt meget flot – årbog. Medlemskab for 1998 koster 130 kroner og tegnes ved henvendelse til *Københavns Stadsarkiv, Rådhuset, 1599 Kbh. V, tlf: 33 66 23 75*. Her kan man også få yderligere oplysninger om medlemsarrangementerne.

Kær blomst har mange navne....

Det er efterhånden ved at være tid for gækkebreve, og i sådan ét skal der som bekendt være en vintergæk. Det er næsten det vigtigste af det hele, men navnet er faktisk af nyere dato. I ældre tid kaldtes blomsten bla. for vinterlilje, blideslilje, kyndelmisselilje, februarlilje, eller Dorthealilje, som egentlig er en anden art, der

godnok ligner meget. Navnet kom, fordi man mente, at blomsten sprang ud på Dortheas helgendag den 6. februar.

Gækkenavnet optræder først i løbet af 1800-tallet, og da kaldtes den flere steder for sommergæk. Efterhånden begyndte navnet vintergæk at vinde frem. Til stor fortrydelse for bla. konferensråd Adlof Drewsen, der i februar 1862 sendte et brev og en potte med vintergækker til H.C. Andersen. Drewsen havde engang fortalt H.C. Andersen om sin kamp mod det "falske og upoetiske Flag", (navnet vintergæk) som den stakkels blomst måtte trækkes med.

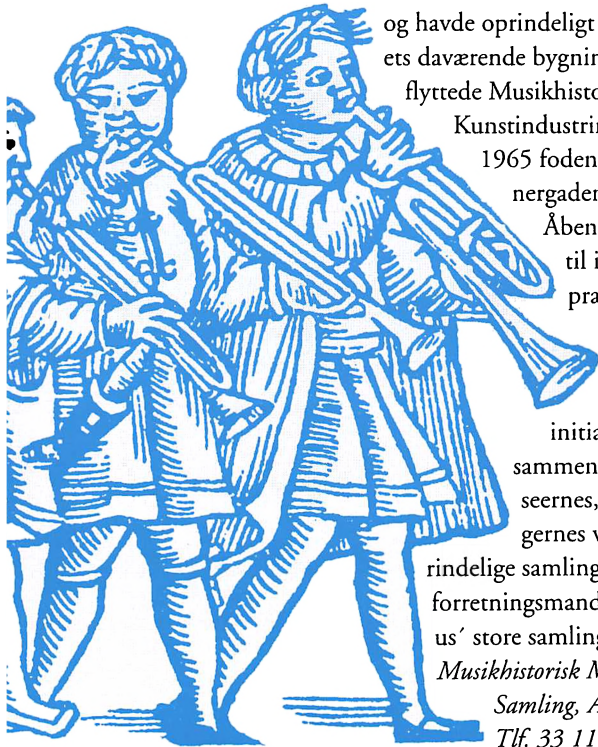
Andersen lovede, at han ville skrive et eventyr med titlen "Sommergæk", for derigennem at slå det "rigtige" navn fast én gang for alle. Eventyret blev også skrevet, men den sidste del af det – hvor vintergækken siger, at den vil kaldes sommergæk – blev strøget, da eventyret blev genoptrykt i 1866. Så det "rigtige" navn blev langtfra slået fast!

Musikalsk jubilæum

Den 31. januar kunne Musikhistorisk Museum sætte 100 lys i fødselsdagslagkagen. Det skal naturligvis fejres - og det bliver det bl.a. med et omfattende koncertprogram, hvor man fx kan opleve Lars Ulrik Mortensens koncert på det berømte 275-årige Hassembalo. Der er naturligvis også et festskrift og en jubilæumsudstilling: "Cither og Psalterium" - som kan ses sommeren over. Festlighederne kulminerer den 21. juni med jubilæumskoncert hvor "Det harmoniske Selskab" spiller ved springvandet i Kongens Have og efterfølges af et åbent hus-arrangement i museet.

Musikhistorisk Museum har eksisteret siden 1898, og havde oprindeligt til huse i Kunstindustrimuseets daværende bygning på Rådhuspladsen. Senere flyttede Musikhistorisk Museum sammen med Kunstindustrimuseet til Bredgade, og fik i 1965 foden under eget bord i Københavnergaden med det lidt sære navn Åbenrå. Her holder musikfolkene til i den gamle Reformert Kirkes præstegård, samt tilstødende bygninger.

Det var musikhistorikeren Angul Hammerich, som tog initiativet til oprettelsen af museet, sammen med ledende mænd fra museernes, musikkens og instrumentbyggernes verden. Siden hen er den oprindelige samling blevet suppleret med med forretningsmanden og mæcenen Carl Claudius' store samling af musikinstrumenter.

*Musikhistorisk Museum og Carl Claudius'-
Samling, Åbenrå 30, 1124 Kbh. K.
Tlf. 33 11 27 26 fax: 33 11 60 44.*

Spændende foredrag for københavnske slægtsforskere

Der er spændende emner i det sæsonprogram, som *Slægtshistorisk Forening for Storkøbenhavn* netop har udsendt. Troldomssager, adoptionsforhold og Oldsagskommissionens præsteindberetninger fra begyndelsen af 1800-årene, er blot nogen af de foredragstemaer, som foreningen har på tapetet her i foråret. Foreningen udgiver også det lille

medlemsskrift "Slægt og Stavn" som kommer fire gange om året og bl.a. indeholder korte artikler, litteraturlister om forskellige emner m.m. Medlemskab koster 100 kr. årligt. Yderligere oplysninger og indmeldelse kan ske til formanden *Jørgen Aasberg, MacDonald Allé 15, 2750 Ballerup. Tlf. 44 97 01 71*

Hvem forsker hvad?

Hvis man er slægtsforsker eller lokalhistoriker og gerne vil vide, hvem der arbejder med slægter og gårde fra Fabjerg sogn eller hvem, der gerne vil i kontakt med efterkommere af mølleren i Rudkøbing - så har man brug for *Hvem Forsker Hvad?*

Hvem Forsker Hvad er et middel til kontakt mellem slægts- og lokalhistorikere, og nu er 1997-udgaven udkommet. Den er større end nogensinde - 272 sider med 408 navne på forskere samt oplysning om deres interessesfelter.

Bogen udgives af Danmarks tre landsdækkende slægtsforskerforeninger og kan købes ved henvendelse til: *John Bison, Elnebo 33, Røde Mellemvej 152, 2300 Kbh. S. tlf. og fax: 39 97 11 22.*

HvemForsker Hvad kan også nås på internettet: <http://www.hvemforskerhvad.dk>

På nettet kan du få flere oplysninger og se eksempler fra bogen, som du også kan bestille on-line. Og du kan indtaste en efterlysning, hvis du gerne vil optages i næste års *Hvem Forsker Hvad*. Yderligere oplysninger på email: info@hvemforskerhvad.dk eller hos Elsebeth Paikin tlf. & fax: 39 27 24 33

Kunstkammer for børn

Alle børn véd hvordan eventyret om "Prinsessen på ærten" slutter. Ærten kommer på kunstkammeret - og dér kunne man så se den.

Èt er eventyr - noget andet er virkelighed - og hvad var egentlig et kunstkammer?

Det kan alle børn nu få svar på i Børnenes Museum på Nationalmuseet. Indtil 30. august viser museet udstillingen "Kongens kunstkammer - og dit". Her er originale ting fra Frederik den Tredjes kunstkammer, som blev grundlagt i 1650'erne. Frederik var både glad for at rejse og samle, og da han så, at andre europæiske fyrster havde særlige rum til deres samlinger, ville han også have et. Det blev til Kunstkammeret, der omkring 1680 flyttede til den bygning, hvor Rigsarkivet holder til i dag.

Senere blev samlingen delt, og i dag findes tingene på Rosenborg, Frederiksborg Museet, Statens Museum for Kunst, Zoologisk Museum og Nationalmuseet.

I udstillingen "Kongens Kunstkammer og dit" er der også en "åbent kunstkammer" hvor de unge museumsgæster selv kan udstille og præsentere ting fra nutidens verden.

Nationalmuseet, Ny Vestergade 10, 1220 Kbh. K. Tlf: 33 13 44 11

NYHEDER P@ NETTET

Lokalarkiver går samlet på nettet!

LASA - Lokalarkivkredsen i Storstrøms Amt, er med det initiativ "Åbne Samlinger" som Storstrøms amt har iværksat. På "Åbne Samlingers" hjemmeside finder man links til en lang række museer og arkiver i amtet, som her præsenterer deres samlinger.

På arkivsiden kan man naturligvis finde arkivernes adresser og åbningstider. Men der er også spændende smagsprøver på de historier, som arkivalierne kan fortælle. Fx om den frygtelige onsdag - den 13. - november 1872 - hvor Lolland-Falster blev ramt af en forfærdelig naturkatastrofe. Vældige vandmasser væltede ned fra Østersøen, gennembrød digerene og kostede 80 mennesker livet. Eller historien om "Jomfru Madsen fra Hammer præstegård" alias Elisabeth Petronelle Madsen, som i 1853 rejste til New Zealand, for at gifte sig med en mand hun aldrig havde mødt.

Adressen på de lolland-falsterske arkiver og museer er <http://www.aabne-samlinger.dk>

Hold dig ajour med lokalhistorien – tegn abonnement på

LOKAL- OG KULTURHISTORISK TIDSSKRIFT

Journalen er det moderne tidsskrift for dansk lokal- og kulturhistorie. Gennem artikler, debatindlæg og anmeldelser kan læserne følge tendenserne i det lokalhistoriske arbejde i disse år. Bladet henvender sig til arkiver, museer og undervisningsinstitutioner og til alle andre, som er interesseret i historie. *Journalen* udkommer årligt med fem flotte

numre. Hvert nummer er på ca. 28 sider, og et af numrene er et særligt anmeldernummer, der bringer anmeldelser af årets mange lokalhistoriske publikationer i Danmark. Bestil et årsabonnement for 1998 (det koster kun 130 kr. for fem numre) og få hele årgang 1997 af bladet gratis med i købet (så længe lager haves).

 Abonnement
bestilles hos

**Dansk
Lokalhistorisk
Forening**
Ormslevvej 432
8260 Viby J

 eller på telefon
87 25 26 10

Spørge KASSEN

Hvad var en kongelig sølvknægt?

En sorenskriver i Norge, Rasmus Michelsen Paludan, skrev i 1651, at da havde han tjenstgjort i 41 år. De første 3 år – altså 1610-12 – havde han været *Silberknecht* hos Christian den Fjerde.

Men hvad lavede en kongelig sølvknægt, hvor gammel kan han have været i dét job, og hvor blev sølvknægte rekrutteret fra? Jeg ville også gerne vide, om der findes personalhistorisk litteratur om Christian den Fjerdes hofetat.

Svar:

Dén der var ansvarlig for kongens sølvkammer, dvs. kongens beholdning af især bordsølv, var *sølvpopen*. Han skulle føre lister over det sølvtøj, som var i hans varetægt, reparere beskadiget sølvtøj og sørge for erstatning, hvis noget var bortkommet. Han var også ansvarlig for selve opdækningen, samt til en vis grad, for opvartningen af de høje herskaber.

Til at hjælpe sig havde sølvpopen på Christian den Syvendes tid en fuldmægtig, tre skrivere, seks arbejdskarle og to piger til opvask.

På Christian den Fjerdes tid var administrationen dog

ikke så mandskabstung, dér havde popen et antal *sølvknægte* til at hjælpe sig. de har sikkert haft mange forskellige opgaver, deriblandt som bude og stik-i-rend-dreng. I cancelliets brevbøger, 1582, fremgår det fx, at kongens sølvknægt skal sendes til Kronborg for at hente voks til lys.

Sølvknægte har sikkert været unge mænd. Den nævnte Paludan må jo have været en ung mand i sin tjenesteperiode 1610-12. Der kendes meget få navne på sølvknægte og jeg tror heller ikke, at der har været nogen bestemt rekrutteringspolitik. Det er ikke mit indtryk, at arbejdet har krævet bestemte færdigheder. Det kan have været børn af hoffolk, der beklædte disse stillinger.

Der findes – mig bekendt – ingen personalhistorisk litteratur om Christian den fjerdes hofetat. På Rigsarkivet finde "Roedes register over hofetaten", et alfabetisk register over personer, som var tilknyttet hoffet i videste forstand. Registeret bygger på oplysninger i diverse af hofetatens arkiver og en række andre arkivfonde, samt adskillige trykte skrifter. Desuden kan jeg anbefale en artikel af Ole Villumsen Krog: "Det kongelige Sølvkammer på Christiansborg Slot". Artiklen er trykt i "Guld og Sølv fra det kongelige Sølvkammer" et udstillingskatalog fra købstadsmuseet "Den gamle By", 1982.

*med venlig hilsen
Peter Kristiansen*

Museumsinspektør, Rosenborg

Marsk Stigs slægt

Efter at have læst artiklen om Jydernes oprør af Anders Bøgh i et gammelt nummer af Siden Saxo, kunne jeg tænke mig at få oplyst, om Skjalm Hvide skulle være beslægtet med Marsk Stig? Og i så fald hvordan?

*Med venlig hilsen
Britt Lundberg Jensen
Vigerslevvej 291, 2th
2500 Valby*

Svar:

Den berømte marsk Stig (Andersen), der 1287 dømtes fredløs for mordet på kong Erik Klipping, regnes for at tilhøre en slægt, der kaldes 'Hvide', ligesom Skjalm Hvide (død ca. 1113) og hans efterkommere – såsom f.eks. Absalon og Esben Snare. Problemet er bare, at disse slægtsnavne er sene konstruktioner. Frem til Frederik I's tid var det ikke særligt almindeligt, at adelen førte faste slægtsnavne. De fleste førte blot fornavne, der som regel var 'arvet' efter en bedstefar, og faderens navn tilføjet -sen eller -søn – som f.eks. Stig Andersen. Dog havde de fra senest ca. 1300 nogenlunde faste våbenmærker på bl.a. deres segl, som nedarvedes i mandslinierne.

I 1526 bestemte Frederik I imidlertid, at adelen skulle antage faste slægtsnavne (som det skete for almindelige mennesker ca. 300 år senere), og da antog Stig Andersens efterkommere slægtsnavnet 'Hvide'. Hvorfor vides ikke. En højst usikker tradition ville vide, at Stig Andersen

var efterkommer efter Skjalm Hvide. Det har han nok været i én eller anden forstand, idet danske højadelsslægter i middelalderens løb blev indgiftet i hinanden, men han har næppe været efterkommer i en direkte mandslinie. Marsk Stig førte da også et andet våbenmærke end Skjalm Hvides efterkommere i mandslinierne. En mulighed kunne måske være, at en Stig Hvide (død 1151), som vi ved grundlagde Essenbæk kloster ved sydsiden af Randers Fjord, var en forfader – og at der har eksisteret en tradition om dette på reformationstiden. I hvert fald havde den kendte marsk og hans næsten ligeså kendte sønnesøn af samme navn store godser på Djursland, og sønnesønnen Stig Andersen af Bjørnholm blev begravet i Essenbæk kloster – måske fordi det var grundlagt af et medlem af familien. Denne Stig Hvide har man også ifølge en sen og usikker tradition villet gøre til et medlem af Skjalm Hvides slægt. Formentlig skyldtes både Skjalms og Stigs tilnavne, at de var meget lyshårede el. lign., så det er yderst dristigt at slutte nogetsomhelst af disse navne. Og den sjællandske Hvideslægt – altså Skjalm Hvides efterkommere – var for længst uddød i mandslinien, da Frederik I's påbud om slægtsnavne fremkom, så ingen af dem har nogensinde været bekendt med, at de tilhørte en slægt, der kaldtes sådan.

*Anders Bøgh, lektor
Århus Universitet*

BOGNYT

ved Vibeke Riis

Isabel Fonseca:

Den lange vej. Sigøjnerne og deres rejse.

Kbh. 1997. 348 s.

På grundlag af mange langvarige og korte ophold i det østlige Centraleuropa i årene mellem 1991 og 1995 fortæller forfatteren om sigøjnernes omtumlede skæbne. Hun skildrer bl.a. deres kultur, slægtstraditioner, familieførmere, oprindelse, tabuer, ritualer og humor.

Jørgen Hoigaard:

Tapperhed ærer – en Peter Willemoes biografi.

Kbh. 1997. 441 s.

Willemoes er en af heltene fra Danmarks opgør med England i begyndelsen af 1800-tallet. Forfatteren har

sat sig for at løse gåden om hans usædvanlige karriere – hvorfor fik han som kun 17-årig kommandoen over et åbent flådebatteri, der under englændernes angreb på København i 1801 lå i forsvarslinjens centrum? Forfatteren kommer endvidere ind på andre gådefulde episoder i Willemoes' korte liv.

Heidi Pfeffer:

Jul i mands minde på Lolland og Falster.

Nykøbing F. 1997. 192 s.

Formålet med bogen er at fastholde traditioner, skikke og genstande fra dette århundredes jul. Bogen består af 42 beretninger, hvoraf de fleste er skrevet direkte til Museet Falsters Minder, der i perioden 1990-97 gennemførte en indsamling om emnet jul. Bogen gengiver endvidere en række opskrifter på den julemad og -drikke, der omtales i beretningerne.

Iørn Pio:

Det festlige år.

Kbh. 1997. 169 s.

En bog om 16 af årets festdage og højtidere – herunder deres oprindelse og historie. Der er bl.a. kapitler om den løjerlige fastelavn, den dansende pinse, Mortens gæs, roelygter og lygtemænd og juletræs Julien og forfatteren inddrager citater fra litteraturen og Dansk Folkemindesamling. Bogen er illustreret med ældre tegninger og træsnit fra 1800-tallet og har et fyldigt emneregister.

Benito Scocozza:

Politikens bog om danske monarker.

Kbh. 1997. 224 s.

Opslagsværket indeholder oplysninger om 52 danske monarker – heraf 2 dronninger – fra Gorm den Gamles dage til vor egen tid. Forfatteren præsenterer monarkerne i den tid og sammenhæng, hvori de levede og fortæller bl.a. også om mennesket bag monarken og vurderer deres virke og betydning.

A.J.P. Taylor:

Bismarck. Mennesket og statsmanden.

Kbh. 1997. 275 s.

Biografien udkom oprindeligt i 1955, men foreligger først nu på dansk. Det er en politisk biografi om statsmanden Bismarck, der dominerede europæisk politik fra 1862 til 1890. Hovedvægten er lagt på begivenhedsforløbet omkring Tysklands samling og krigen med Danmark, Øst-rig og Frankrig samt forholdet til kejseren Wilhelm I og senere Wilhelm II.

Marie Tetzlaff (red.):

Lillefar Fyrste. Katarina den Stores breve til Potjomkin.

Kbh. 1997. 212 s.

Marie Tetzlaff har udvalgt, oversat og kommenteret ca. 100 kærlighedsbreve fra den russiske kejserinde Katarina II til Grigorij Potjomkin, der var feltmarskal og senere fyrste. Brevene, der er gengivet i kronologisk orden, er fra pe-

rioden 1774 til 1791, hvor Potjomkin dør. Udover brevene rummer bogen også et par afsnit, hvor deres indbydres forhold og Ruslands skæbne i samtiden bliver behandlet.

*Erik Gøbel &
Knut Sprauten:*

Kommenteret bibliografi til dansk-norsk historie 1536-1814

Rigsarkivet 1997. 282 s.

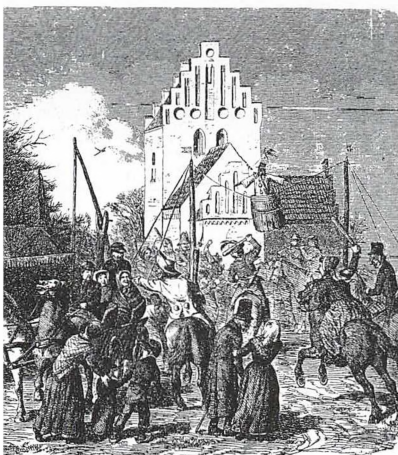
Ajourført historisk bibliografi med 2.400 titler om dansk historie, både generelle og specielle bøger og artikler. Desuden indeholder denne nyttige håndbog en ræsonnerende orientering om litteraturen.

Ole Degn & Erik Gøbel:

Skuder og kompagnier. Dansk Søfarts Historie 1588-1720

Gyldendal 1997. 224 s.

Bind 2 i den store danske søfartshistorie bringer en lang række nye forskningsresultater om periodens fartøjer, sejladsere, havnene, søfolkene og rederne. Den rigt illustrerede bog henvender sig til alle maritimt interesserede.

Danmarks **NATIONALPÅLÆG**

**LEVERPOSTEJ
HAR VÆRET EN
DEL AF
DANSKERNES
MADKULTUR
LÆNGE FØR
MIDTEN AF
FORRIGE
ÅRHUNDREDE,
HVOR DEN FOR
FØRSTE GANG
BLEV SPIST SOM
PÅLÆG.**

AF HALVOR PETERSEN

301. En god Postej aff en Kalf- ve Lever.

Tag en Kalfve Lever / skær den i stycker / tage tre Løg /
skær dem ganske smaa / ryd dem udi Smør / salt det og
krydder det med Ingefær / Peber / Neglicker oc Vinbær.
Tag saa Meel oc Vand oc givr en Dey der aff / Elle det
op / oc giff Leveren der udi / oc leg Decket der oforr / lad
det saa bagis en halfftime : Derefter tag Semmelbrød oc
bag det bunnit / blødgjør det udi Vin / oc lad det siude /
tryk det igiennem en Haardug / giff Mustate / Neglicker
oc Sucker der udi : Di naar du vill anrette Postej / saa
skær Decket der aff / oc giff saa denne Suppe der paa /
deck det saa til igien / oc giff det saa varmt paa Bordet /
saa er det en sønderlig god ret.

302. Postej aff Bildsteeg at berede oc bage.

Tag Bildsteegen / speck den oc fleg den der efter / gnid
den saa vel med Peber Salt oc Ingefær / tag halff Hvæ-
demel oc halff Rugmel / giff Vand udi en Pand oc li-
der Smør der udi / giff det saa paa Melet / oc Elle en
god fast Dey der aff / givr toende blader af Deyen / leg
Steegen paa det ene / oc bred det andet ofoen paa Stee-
gen oc givr en Kranck af Dey der omkring / lad det saa
bagis i en Oven saa lenge som mand bager et Brød,

303. En anden maade.

Tag

En dag i oktober 1847 åbnede franskmanden
François Louis Beauvais et fransk charcuteri i en
kælder på Strøget i København. Han var kom-
met til staden året før og havde ansøgt magistra-
ten om at måtte nedsætte sig som charcutier og
"tillave og udsælge svinekød tilberedt på fransk
måde".

Skal man tro Johannes Plenge, der i 1873
mindedes begivenheden i sin bog "Livet i
Kjøbenhavn for en Menneskealder siden", vakte
åbningen af charcuteriet en kolossal opsigt. Han
fortæller, at københavnere stimlede sammen
foran kælderbutikken for at se et stykke leverpo-
stej, og at tilstrømningen var så stor, at der hver

afren måtte rekvireres politi for at holde gaden
ryddelig.

Det var nyt i 1847, at man kunne gå ned i en
butik og købe svineleverpostej, som man så tog
med hjem og sandsynligvis spiste som pålæg.
Med sikkerhed kan leverpostej smurt på brød i al
fald føres tilbage til omkring 1870, hvor den se-
nere komponist Charles Kjerulf som dreng blev
sendt i byen efter leverpostej i Beauvais' kælder.
Han fortæller, hvorledes man andægtigt tog en
lille klat og smurte tyndt ud på brødet.

Københavns spækhøkere fulgte hurtigt Beau-
vais' eksempel, så han ikke var alene om at for-
handle leverpostej.

Leverpostej tilberedt af svinelever var ikke no-
gen hverdagsspisning i 1847. Der var ikke meget
svinelever på markedet, og der skulle gå endnu
nogle år, før slagtningen af svin resulterede i sto-
re mængder lever, som ikke fulgte med de til-
skårne, letsaltede flæskesider til England.

EN GAMMEL DELIKATESSE

Der er blevet bagt postejer herhjemme siden
middelalderen. Dengang var det postej i ordets
rette betydning. Postej er nemlig afledt af det la-
tinske ord pasta, som betyder dej og hentyder til,
at en postej er en ret indbagt i dej.

En Sorø-munk nedskrev ca. år 1300 en koge-
bog med en opskrift på hønsepostej. Han føjede
til, at fisk, fugle og andet kød kunne bruges på
samme måde. Så mon ikke også lever har indgået
i den tids postejer?

I Anna Weckerins kokebog, der udkom i
1648, findes en opskrift på en god postej af en
kalvelever. Her, et par hundrede år før komfuret
vandt indpas i køkkenet, foregik bagningen en-
ten i en stor bagerovn opbygget af ler eller sten
eller i en postejpande på det åbne ildsted. Postej-
panden var af kobber eller tin og stod på tre ben.
Under bunden og på låget kunne der lægges glø-
der, så det var muligt at bage med såvel under-
som overvarme.

Leverpostej har altid været regnet for et bag-
værk. I 1700-tallet spiste damerne i Roskilde
adelige Jomfrukloster leverkage. Så sent som i
1888 blev leverpostej i en kokebog betegnet som
leverbrød, og den dag i dag optræder postejba-

geren på etiketten på nogle af de færdigpakninger med leverpostej, der forhandles i supermarkederne.

I byerne var det i ældre tid lettere et opdrive en kalvelever end en svinelever. Svinene blev hovedsagelig slagtet på landet, og mens kroppene blev solgt på byens torv, blev indmaden udnyttet i landhusholdningen. Leveren indgik her i finker eller blev brugt til leverpølser, hvis den da ikke blev anvendt til fiskemadding.

MENIGMANDS PÅLÆG

Så længe svinelever var en sjælden vare, var leverpostej en dyr spise. Omkring 1860, da der endnu ikke for alvor var kommet gang i eksporten af bacon til England, solgte de københavnske spækhøkerne eller viktualiehandlere, som de var begyndt at kalde sig, ½ pund leverpostej for 32 skilling. Det svarede til en arbejdsmands løn i 5 timer, så hans familie har sandsynligvis ikke kendt til at få leverpostej på brødet.

Anderledes forholdt det sig på den tid hos den velstående del af borgerskabet, som havde råd til at købe ind hos viktualiehandleren eller, når der skulle arrangeres en større frokost, havde den fornødne hjælp i køkkenet til selv at tilberede

en leverpostej efter en af de meget komplicerede opskrifter i datidens kokebøger. Nu, hvor komfuret havde vundet indpas i flere køkkener, var bagningen blevet nemmere at foretage.

Det store opsving i produktion – og popularitet – kom, da man skulle finde anvendelse for de enorme mængder svinelever, der ikke fulgte med dansk bacon til England.

I år 1900 var 26 andelssvineslagterier i gang spredt ud over landet. De slagtede tilsammen 660.000 svin. Lægges hertil svinene slagtet på de private svineslagterier, kastede slagtingerne i år 1900 ca. 1.500 tons lever af sig. Det betød, at leverpostejfabrikkerne kunne gøre sig gældende. Prisen på leverpostej faldt, så det nu var det eneste pålæg, der med sparsommelighed kunne anvendes i menigmands hjem.

Tre af dette århundredes mange fabrikanter af leverpostej tegner en ubrudt linie gennem årene. Det er Lars Pedersen, om hvem det hed, at han havde hævet fabrikationen af leverpostej til en højde, der ikke kendtes i noget andet land, Jens

Steffensen, som videreførte Lars Pedersens fabrik og Henry Stryhn, der startede sin karriere som salgschauffør hos Jens Steffensen for siden at skabe sin egen store virksomhed i Roskilde.

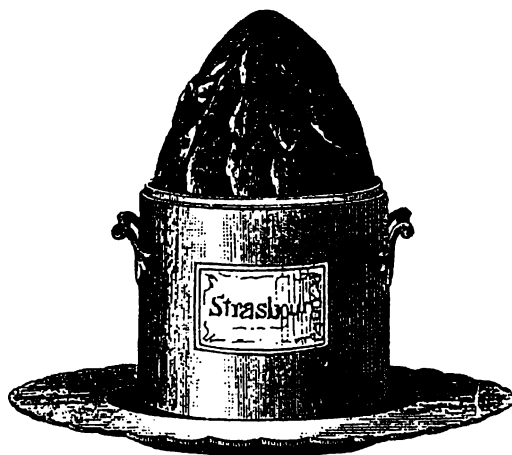
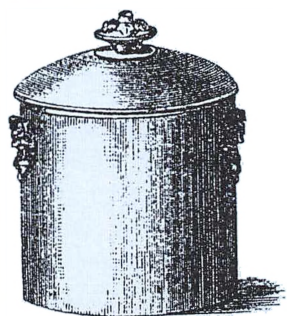

Postejpande af kobber, og forsynet med Københavns bystempel 1746. Man bagte i en form som denne ved at lægge gløder under bunden og på låget. På den måde fik man både over og undervarme!

(Lolland-Falsters Stiftsmuseum)

Strasbourger gåseleverpostej var en stor delikatesse, som blev forhandlet i terriner. Ved serveringen blev postej arrangeret i en pyramide.

*Illustreret kokebog
1883)*

Alle tre var født i små kår, hvorfra de med stor energi arbejdede sig til vejrs. Lars Pedersen var søn af en fattig skovarbejder i Nordsjælland, Jens Steffensens far var husmand på Lolland, og Henry Stryhns far gik med en bylt over skulderen og solgte tøj til sjællænderne. Alle tre havde forståelse for, at leverpostej var et pålæg, som faldt i manges smag.

LARS PEDERSENS KRONE-LEVERPOSTEJ

Lars Pedersen blev født i Nejlunge i Helsingør sogn 10. oktober 1870. Efter konfirmationen tog han til København for at prøve lykken. Han arbejdede som øltapper, brandmand og bagerkusk, før han i 1895 fik borgerskab som høker og ernærede sig som detailhandler og røgmænd på forskellige steder i København.

Han begyndte at bage leverpostej, som han solgte i sin egen forretning og til nogle enkelte handlende. Hvorefter han kendte til fremstilling af leverpostej, kan man kun gætte på. Måske stod hans kone for behandlingen af råvarerne og sammenrøringen med æg, mælk og krydderier, mens han selv tog sig af bagningen. Fra sin tid i bagerbranchen har han sikkert ofte været vidne til, hvorledes husmødre kunne få bagt deres postej i bageriets store ovn for en billig penge. Måske fik han i starten udført bagningen på samme måde.

I 1907 flyttede han ind i Todeskgade 14 på Nørrebro, hvor han indrettede postejbageri i

ejendommens kælder. Hans leverpostej blev populær blandt de københavnske viktualiehandlere. Måske inspireret af kronen over bagerkringlen på bagerens skilt kaldte han den Krone-Leverpostej.

Da pladsen i Todeskgade efterhånden blev for trang, lejede han i 1912 en grund i Mitchellsgade 5 af Københavns kommune, hvor han opførte sit nye postejbageri. Mitchellsgade var den ene af de to gader, hvor Flæsketorvets mange virksomheder og butikker inden for fedevarebranchen blomstrede op ved siden af Flæskehallen, der var taget i brug 1910. På Flæsketorvet, "byen i byen", rørte der sig et hektisk liv om morgenen ved 7-8-tiden, når hundreder af høker- og slagterkøretøjer myldrede frem. Med Flæskehallens opførelse var al handel med flæsk på Nytorv blevet indstillet. Til dette gamle akseltorv havde bønderne i mangfoldige år bragt deres varer "på akselen", dvs. på vogn.

I de ny omgivelser havde Lars Pedersen let ved at indkøbe sine råvarer i Flæskehallen og ved at få sin leverpostej afsat til høkerne i sit udsalg.

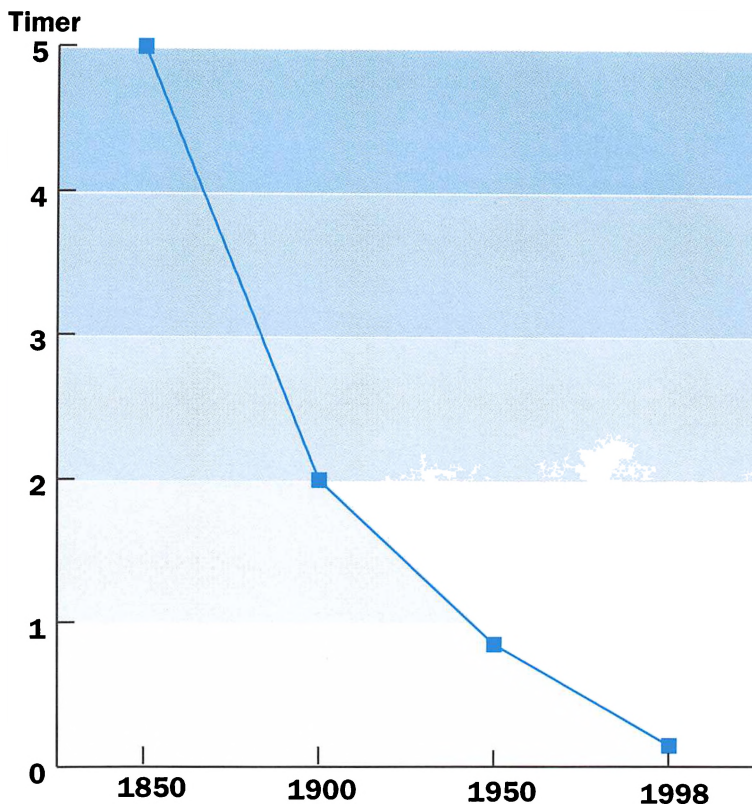
Lars Pedersen var en fremtrædende skikkelse inden for fedevarebranchen i København. Han måtte tåle lidt drilleri for sin medgang, da kollegerne på Flæsketorvet ved en fest i 1913, hvor flyvningen endnu var i sin barndom, sang:

*"Om Lars Petersen jeg siger,
Han har altid godt med Held,
Fra mit Ord jeg aldrig viger*

I kan spørge Pæsen sæl'.
 I maa ikke tro jeg lyver,
 For hans Biler får s'gu jeg;
 Når en skønne Dag han flyver
 Med sin Lever og Postej.-
 Sik'et Syn,
 Naar han som et Lyn
 Med sin Biplan bringer Varer
 herfra og til Fy'en;
 Over Kattegat
 Sejg han ved sit Rat,
 Flyver som en lille Engel,
 dels ved Dag og Nat."

Efter længere tids sygdom solgte Lars Pedersen i december 1916 sin leverpostejfabrik til fabrikant Jens Steffensen. Ved den lejlighed skrev "Dansk Fedevarer Tidende", at savnet af Lars Pedersens djærve skikkelse i den lille by i byen vil blive stort, idet han kun havde venner, og alle

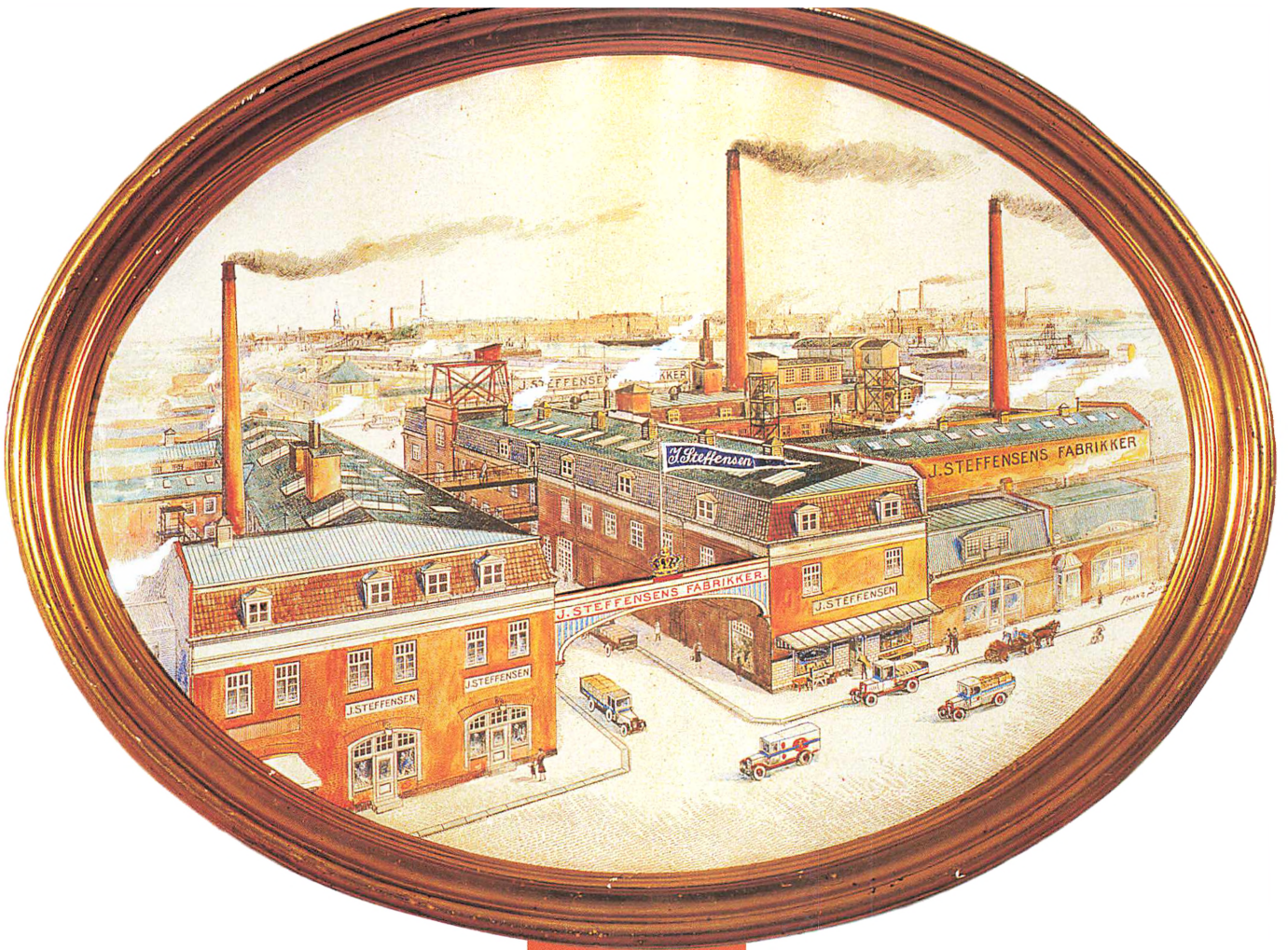
*Fabrikant L. Pedersen
 Mitchellsgade N.15*

Pæsen

Prisudviklingen på leverpostej har nærmest styrtdykket! Omkring 1850 skulle en arbejdsmand knokle i ca. 5 timer for at få råd til 500 gram!

Lars Pedersens fabrik i Mitchellsgade var et imponerende bygningsværk og forsynet noget, der nærmest mindede om et "kamtakket tårn".
 Tegning i Københavns Stadsarkiv.

Jens Steffensens fabrikker på Flæsketorvet

såvel konkurrenter som ikke-konkurrenter ved hans flytning derfra ville sige: Du var en brav og retlinet kollega.

Lars Pedersen købte gården "Nøjsomhed" i Nærum, hvor han dog kun blev boende i godt et år. Så solgte han gården og vendte i 1918 tilbage til København, hvor han sammen med en kompagnon uden held forsøgte at drive en fedevare- og pølsefabrik. Efter at have overdraget forretningen til en svigersøn flyttede han atter bort fra København denne gang til Høje Tåstrup, hvor han i 1921 overtog gården "Lindevang". I 1923 solgte han gården, og købte en parcel i Tibirke. Lars Pedersen døde få år efter, d. 5. maj 1927.

JENS STEFFENSEN VAR "ALTIÐ FORAN"

Da fabrikant Jens Steffensen købte Lars Pedersens leverpostejfabrik i Mitchellsgade, var han i færd med at ombygge en fabrik, som han havde overtaget i nr. 11 i Syndergaardsgade, den anden af Flæsketorvets to gader. Han var allerede kendt som en dygtig og driftig mand i "byen i byen", hvor han nu flyttede ind i mansardlejligheden oven over Lars Pedersens leverpostejfabrik.

Jens Steffensen blev født i Halsted sogn på Lolland 13. juli 1881. Han begyndte som slagterlærling i Nakskov og afrundede uddannelsen som slagter og pøsemager under en rejse i Tyskland. Efter i 7 år at have været ansat på Johannessons fedevarefabrik i Holmbladsgade på Amager etablerede han i 1910 en viktualieforretning på Amagerbrogade.

I mange år efter Jens Steffensen havde købt Lars Pedersens berømte fabrik i Mitchellsgade, fremhævede han den tidligere ejers navn på sit brevpapir og i sine annoncer. Han holdt også betegnelsen Krone Leverpostej i hævd.

I 1923 åbnede Jens Steffensen en ny leverpostejfabrik i Syndergaardsgade 9 og øgede derved produktionen. Han skrev i sine annoncer, at det var Europas største specialfabrik for leverpostej, og han indføjede som ivrig rytter sit motto "Altid foran". Det var nok grunden til, at konkurrenten Sofus T. Lynggaard solgte sin leverpostej under mottoet "Aldrig bagefter".

Jens Steffensen havde stor forståelse for reklamens betydning. Bl.a. arrangerede han i 1931 en præmiekonkurrence, som gik ud på at finde det bedste reklamerim for firmaets produkter.

15. april 1934 blev den ny Kødby indviet, og J. Steffensen's Fabrikker flyttede fra det gamle Flæsketorv til en nyoprettet fabriksbygning i "Den hvide Kødby".

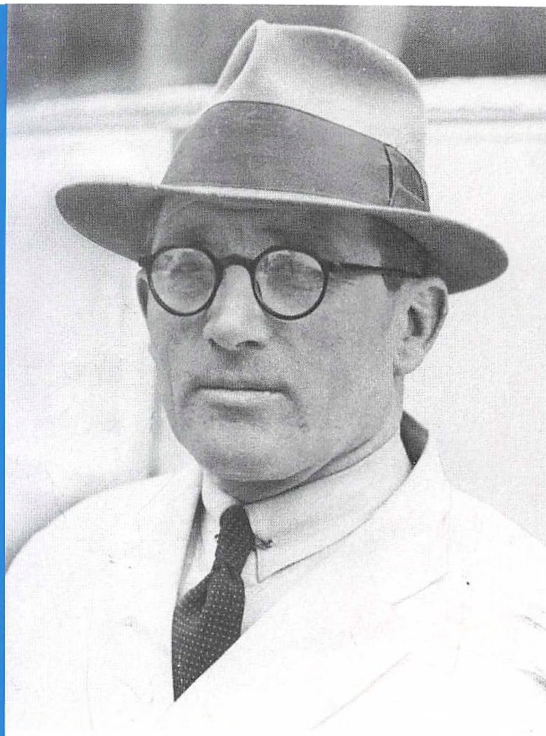
Jens Steffensen var besjælet af stor energi og virkelyst. Han mødte tidligt op på sin virksomhed. I familien fortælles, at han sov med en leverpostejform under hovedet for at være sikker på at komme op til tiden om morgenen. Han havde styr på sine pengesager og kunne altid betale det, han købte. Han kunne være meget opfarende og reagerede impulsivt og voldsomt, når tingene ikke artede sig, som han ønskede det. Men han bar aldrig nag.

Da Henry Stryhn i 1937 var kommet ind i firmaet som salgschauffør, blev han ofte udsat for sin temperamentsfulde chefs udladninger. "*Han var jo en værre hidsig krabat. Alle de gange jeg skulle have været slået ihjel og druknet! Men han glemte det jo lige så hurtigt igen*", fortalte Henry

Krone-Leverpostej blev tilsyneladende også fremstillet i dåser. Den lukkede krone i varemærket måtte imidlertid fjernes igen. Den må nemlig kun bruges af Kgl. Hofleverandører – og det blev firmaet først senere!

Jens Steffensen var en af leverpostejbranchens matadorer. Han stammede fra Lolland, hvor hans far var husmand og købte i 1916 Lars Pedersens hæderkronede firma.

Stryhn, da han siden så tilbage på årene som salgschauffør.

Jens Steffensen blev en holden mand, som i 1930 flyttede fra sin bopæl i København ud i velhaverkvarteret nord for byen. Her ejede han først den pompøse Villa Springforbi på Tårnbæk Strandvej og siden Villa Nova på Strandvejen, hvor han boede indtil sin død 30. oktober 1962.

ET EVENTYR I LEVERPOSTEJ

I besættelsestidens andet år forlod 33-årige Hery Stryhn sit arbejde som salgschauffør hos Jens Steffensen i Kødbyen for at begynde sin eventyrlige løbebane inden for leverpostejbranchen.

Henry Stryhn blev født i Frederikssund 7. november 1907. Året efter fik hans far borgerskab som detailhandler i Roskilde. Sine første 10 år tilbragte han i Roskilde. Da hans far havde købt Tordengaarden i Øster Svenstrup, måtte han som dreng og ungt menneske hjælpe til ved gårdens landbrug.

Siden fik han forskellige småjob, og efter i 1928 at have aftjent sin værnepligt som garderhusar var han heldig at få plads hos en grosserer

I 1931 udskrev Jens Steffensen en konkurrence om et reklamerim for firmaets produkter. Det blev fru M. Lohman fra København som vandt 1000,- kr. med bidraget: "At Steffensens varer er uden Lige – det hører man alle Husmødre sige".

i Gentofte, som manglede en mand, der kunne passe heste og køre bil. Han var havnet i et miljø vidt forskelligt fra det, han kom fra, men da han altid havde været villig til at arbejde og forstod sig på at omgås alle slags mennesker på en tiltalende måde, faldt han godt til i de fine omgivelser.

I 1937 overtog Henry Stryhn sin brors stilling som salgschauffør hos Jens Steffensen, som han kørte med leverpostej for, indtil han i 1941 begyndte som selvstændig under yderst beskedne forhold.

Han købte leverpostej, som han selv kørte rundt med på en tohjulet varecykel for at sælge til de københavnske viktualiehandlere. Han var i besiddelse af en stor virkelyst, godt humør og et vindende væsen, så selv om han endnu kun var en lille brik i spillet om at skaffe sig kunder blandt de handlende, gik det stadig fremad for ham.

Snart udvidede han forretningen med et hjul, som han sagde, han solgte den tohjulede varecykel og købte en trehjulet. Da besættelsen var slut havde han tre-fire budcykler og tre hestevogne i

sving. Under krigen havde han opkøbt nogle benzindrevne varevogne, som han nu kunne tage i brug.

I 1945 købte Henry Stryhn Københavns Leverpostejfabrik sammen med en kompagnon, der havde et mangeårigt kendskab til fremstilling af leverpostej, og som derfor tog sig af fabrikationen, mens Stryhn, der forstod sig på at handle, stod for salget.

I 1950 ophørte kompagniskabet, og Henry Stryhn omdannede sin sildehalvkonservesfabrik i Lerfosgade 4 på Åmager til en leverpostejfabrik.

Da pladsen her blev for trang, købte han 3½ tønder land i Himmelev ved Roskilde. På grunden lå en stor lade, som han byggede om, og som blev grundlaget for den store fabrik, der ligger der i dag.

Produktionen er vokset støt gennem årene. I dag omfatter den lever fra to millioner svin om året. Der er blevet bygget til fabrikken i flere etaper. Det seneste ny- og ombyggeri, som Henry Stryhn ikke kom til at opleve, blev afsluttet i 1996, 55 år efter han besteg sin berømte varecykel.

Leverpostej kan også dekores på et utal af måder – her et udstyrsstykke med mønstret sky, salatblade og små trøfler fra 1942.

Henry Stryhn var til sin død 16. marts 1995 i stadig aktivitet. I sin høje alder fulgte han fortsat med i, hvad der skete på virksomheden i Himmelev, hvor datteren cand. merc. Elsebeth Stryhn i 1978 overtog direktørposten efter sin far og i 1986 blev eneejer af virksomheden.

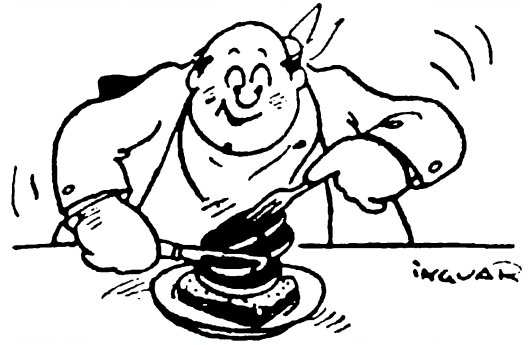
KÆRT BARN HAR MANGE NAVNE

Leverpostej sikrede sig i årene efter første verdenskrig en vigtig plads i lønmodtagernes madpakker og skolebørnenes madkasser.

Det populære pålæg fik mange kælenavne. Le-

Det var ikke alle, der brød sig om folkeleverpostej. Men så kunne man da, som den trivelige herre i denne tegning fra Politiken 1941, trøste sig med at spise rødbeder til.

Henry Stryhn på sin første varecykel i 1941.

Godt vi kan spise Rødbeder til.

verpostej blev i folkemunde døbt om til leverståhej, levergams, leverpomade og blæverståhej. Det er navne, der vist nok efterhånden er gået i glemmebogen sammen med en række mere ulækre betegnelser, som var arbejdspladsens jargon.

Har man fedtede brilleglas, er det fordi, man har pudset brillerne i leverpostej, og kan man ikke rigtig se eller forstå noget, har man leverpostej på brillerne. Er håret hverken lyst eller mørkt, er det leverpostejfarvet.

Leverpostej fik en fornem placering uden for madpakken, idet Oskar Davidsens legendariske restaurant lancerede dyrlægens natmad. Det er som bekendt et stykke smørrebrød med leverpostej under tynde skiver salt kød og sky. Navnet kom sig af, at dyrlæge Sigurd Keilgaard i begyndelsen af 1930'erne hver aften klokken 22 indfandt sig i restauranten og bestilte et stykke smørrebrød af denne specielle sammensætning. Han kom der også om morgenen efter at have besøgt staldene i Cirkus Miehø for at indtage et stykke dyrlægens morgenmad. Det var leverpostej med sky og tyndskåret spegepølse.

Under besættelsen bevirkede mangelen på lever, at leverpostej mange steder ikke stod mål med leverpostej fremstillet før krigen. I "Blæksprutten" kunne man læse om de særeste ting, som man kunne finde i leverpostej, fra sejl garn og bærepinde til cigarstumper og lappegummi. Det var nok noget overdrevet, men da der var fabrikanter, der erstattede leveren med yver og lunge, greb Handelsministeriet ind i 1941 og bestemte, at leverpostej skulle standardiseres ef-

ter en forsvarlig opskrift, men med et mindre indhold af lever end før krigen. Formanden for Statens Husholdningsråd, Karen Braae, gav den standardiserede leverpostej navnet folkeleverpostej, og Ærbødigst digtede om hende i "Berlingske Tidende":

“Vi har en Pølse, der kaldes
for Roskilde Landevej.
Det mangler li'som lidt Hjerte.
Derfor bestemte hun sig
til det rigtig klangfulde smukke
Folkeleverpostej.”

Folkeleverpostej holdt stand endnu fem år efter, at krigen var slut.

En lille blegnæbbet københavnerdreng, der under besættelsen var kommet på landet som feriebarn, ville have "sort smør" på brødet, som han var vant til hjemmefra. Hans feriemor, som ville give ham rigtigt smør på, blev klar over, at han mente leverpostej!

FRA FORM TIL ALU-BAKKE

Endnu i 1950'erne foregik indkøbet af leverpostej kun hos viktualiehandleren eller i slagterbutikken, hvor kunden kunne få en snak over disken om varen, mens der blev skåret et passende stykke af leverpostej, der lå slået ud af formen, som den var blevet bagt i. Måske var den oven i købet flot dekoreret.

I 1960'erne fandt en drastisk ændring af indkøbsmønstret sted. I supermarkederne var der selvbetjening, og kunden hentede selv sin leverpostej i køledisken, hvor den lå færdigpakket i en fiks aluminiumbakke. Manglende oplysning om varen førte til et voksende krav om forbrugeroplysning.

I første omgang foreskrev bekendtgørelser og cirkulære i 1970, at færdigpakkede kødvarer i detailpakning skulle mærkes med statskontrolmærke, producent, vareart, pakkedato, sidste salgsdag og betegnelsen "skal opbevares ved 5° C eller derunder". Men det var langt fra tilfredsstillende, så udviklingen fortsatte, så etiketten efterhånden er blevet forsynet med alle ønskelige oplysninger.

Da der er grænser for, hvormeget der kan stå på en etiket, så det kan læses uden større besvær, benyttes symboler, som bl.a. skal sikre, at deklarationen indeholder neutrale og kontrollerede oplysninger. S-mærket er det nyeste symbol. Det viser, at en bakke med fedtbegrænset leverpostej er et sundere valg.

Økologimærket har kun fået en ubetydelig anvendelse på leverpostej, da produktionen af økologiske grise i Danmark endnu er minimal.

ET STYKKE MED LEVERPOSTEJ

“Naar man rigtig tænker over Livet, saa drejer det hele sig i Virkeligheden om et Stykke med Leverpostej”, filosoferede en af Storm P.'s forhutlede vagnabonder engang.

Næsten alle danskere spiser leverpostej. Godt 20.000 tons fortærer de om året. Et stykke med leverpostej står øverst på skolebørns topti-liste over, hvad de kan lide at få med i madkassen, og Simon Spies vidste, hvad danskerne længtes efter, når de i et par uger havde døjet med maden i det fremmede. Derfor sørgede han for, at hans gæster fik leverpostej på brødet i charterflyet på vej hjem til Danmark.

Uden for landets grænser møder man sjældent dansk leverpostej. Der finder en beskeden eksport sted til Sverige og Tyskland, men englænderne spiser ikke leverpostej. Derimod nyder de deres kidney-pie – nyrepøst – som til gengæld falder i de færreste danskeres smag.

*Halvor Petersen er civilingeniør
med mangeårig ansættelse på
levnedsmiddelinstitutter.*

KILDER OG LITTERATUR

Halvor Petersen: Et stykke med leverpostej. Roskilde Museums Forlag, 1997. *Med yderligere kildehenvisninger.*

DA Folket BLEV FØDT

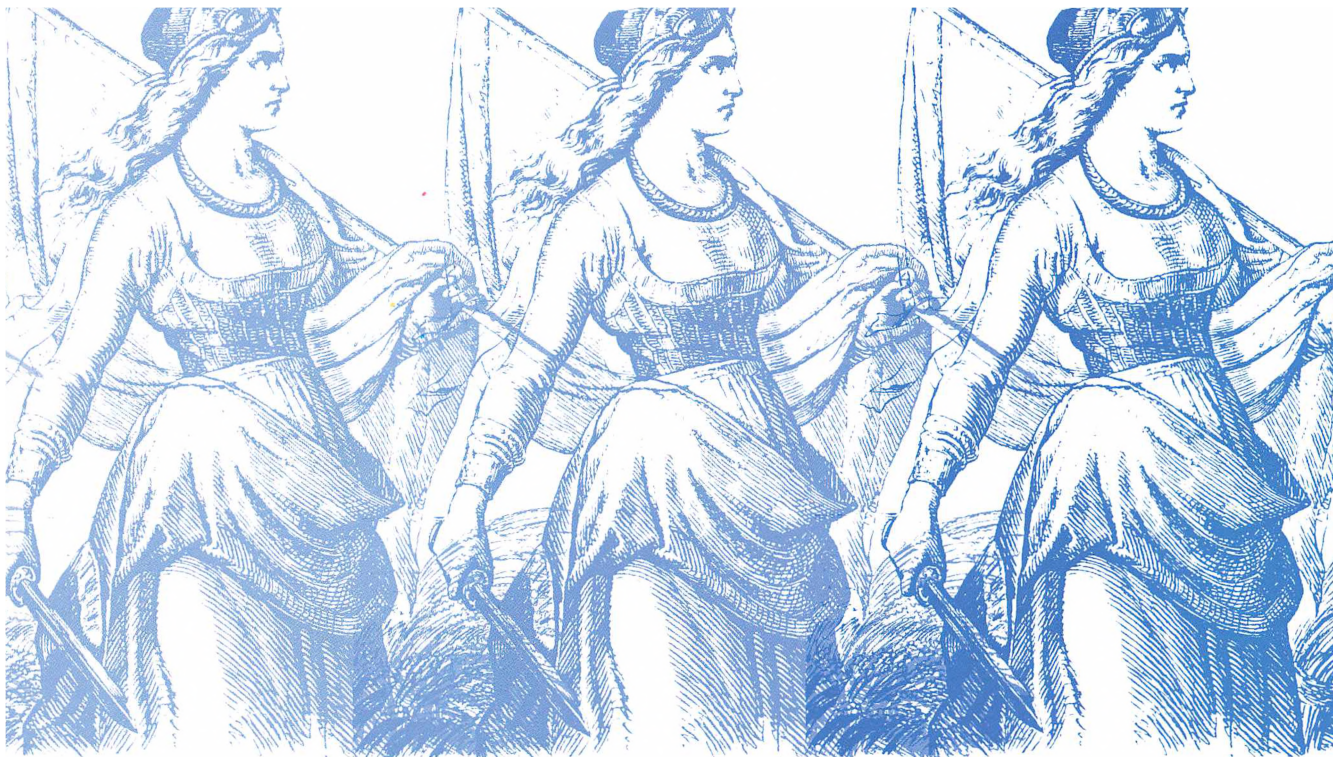
AF PETER
HALLGÅRD
CHRISTENSEN

FOR BARE FÅ ÅR SIDEN VAR NATIONALISME ET BEGREB, SOM MAN IKKE LÆNGERE REGNEDE MED SOM POLITISK FAKTOR. BL.A. OMVÆLTNINGERNE I ØST-EUROPA HAR IMIDLERTID VIST NOGET ANDET. MEN HVORFRA KOMMER FORESTILLINGEN OM FOLKET OG FÆDRELANDET – OG HVORDAN BLEV VORES FØLELSER SÅ KNYTTET TIL DET?

At folket hører hjemme i sit fædreland, er en ting vi i dag tager for en naturgiven ting. Og forestillingen om folkenes selvbestemmelsesret ligger fx bag en organisation som FN. Men begreber som "Folk" og "Fædreland" er langt fra naturgivne. De er et produkt af romantikken og den borgerlige bevidstgørelse, som tog fart i forrige århundrede.

Filosoffen J.G. Herder (1744-1803), bliver ofte betragtet som nationalismens fader. I 1774 introducerede han begrebet "*Volksgeist*" – at hvert folk eller nation havde sin egen ånd eller karakter, som kunne bestemmes gennem studier af almuenes sprog, kultur og mentalitet. Folkebegrebet og hele romantikken betragtes ofte som en reaktion på oplysningstidens dyrkelse af fornuften og det universelle som altings målestok. For

oplysningstidens tænkere ville det at inddеле mennesker efter kulturelle træk som sprog og mentalitet, være en højst uciviliseret måde at definere et samfund på. De forskelle mellem folkeslagene som ifølge Herder skulle være grundlag for nationen, blev ofte forklaret ud fra miljøpåvirkninger, fx klimaets indvirkning på mentalitet og udseende. En forklaringsmodel gik så vidt som til at hævde, at en neger ville miste sin sorte farve, hvis han voksede op i det nordiske land uden hjemlandets stærke sol.

Men sådanne forskelle mellem folkeslagene fik hos Herder en åndelig forklaring. De var udtryk for den *“gudgivne folkeindividualitet”*, som afspejlede sig i det enkelte folks kulturelle egenart. Forestillingen om folkebegrebet blev således også anstødsstenen til en række nye videnskaber, som havde folkekulturen som studieobjekt. Folkets sprog, musik, eventyr og trosforestillinger var nu ikke mere blot den uoplyste underklasses

primitive frembringelser. Det var uvurderlige skatte, rakt op til os fra *“folkedybet”*.

**FOLKETS SPROG, MUSIK,
EVENTYR OG TROS-
FORESTILLINGER VAR NU IKKE
MERE BLOT DEN UOPLYSTE
UNDERKLASSES PRIMITIVE
FREMBRINGELSER.
DET VAR UVURDERLIGE SKATTE,
RAKT OP TIL OS FRA
“FOLKEDYBET”.**

Herders folkebegreb rummede også en direkte politisk dimension. Et krav om nye grænsedrag-

ninger ud fra folkeslagenes kulturelle egenart og på tværs af de eksisterende grænser, sat af konger og kejsere gennem historien. For et Europa på tærskelen til det 19. århundrede var en sådan tankegang ren dynamit. Europa var spækket med dynastiske grænsedragninger på tværs af kulturelle skel. Alene i Tyskland var der i slutningen af 1700-årene i hundredvis af selvstændige fyrstedømmer. Derfor blev folkebegrebet også ryggraden i de politiske omvæltninger, der skyllede hen over Europa i det 19. århundrede. Folkebegrebet, "*Folkets frihed*"

var en perfekt grund til at omstyrte magten.

Første gange forestillingen om "folket" viste sine politiske kræfter var under Napoleonskrigene. Under indtryk af Napoleons tropper i Berlin, forsøgte den tyske filosof J.G. Fichte, i en række forelæsninger, at skabe en nationalfølelse i det tyske borgerskab. Han brugte Herders folkebegreb, men strammede dets betydning. Det tyske folk var – ifølge Fichte – ikke kun i besiddelse af sin egen "*ånd*", som tilmed overgik andre folks. Tyskerne havde også en mission, hvis indhold ikke var mindre end at frelse hele verden! Hvis man her aner den tro på tysk overlegenhed, som siden har haft skæbnsvangre konsekvenser for både andre nationer og tyskerne selv, er det nok med god grund. Den tyske nationalisme gik fra starten videre end blot samlingen af det tyske folk, som den unge nationalliberale Orla Lehmann måtte lægge øre til, da han under en studierejse i Tyskland mødte den legendariske "Vater Jahn". Jahn var grundlægger af den nationale ungdomsbewægelse Turnerschaft, som med sin blanding af selvopfundne friluftsgymnastik og national propaganda, var en forløber for de senere tiders nationale idrætsforeninger. Ifølge Vater Jahn, skulle Tyskland og de skandinaviske lande samles i et germansk storrige. Et "Mannheim", der samlede alle de germanske folk i et fælles forbund. Danskerne var altså blot en underkategori af det germanske folk.

**HVOR HØRER DET ENE
FOLK OP – OG HVOR
BEGYNDER DET NÆSTE?
ET PROBLEM, DER BLEV
UHYGGELIGT RELEVANT FOR
DEN DANSKE HELSTAT,
DA SPØRGSMÅLET OM
HERTUGDØMMERNES
TILHØRSFORHOLD TRÆNGTE SIG
PÅ FRA 1830'ERNE.**

Vater Jahns vision blev aldrig til virkelighed. Men den demonstrerer problemet med at omsætte ideen om folkeånden til praktisk politik. Hvor hører det ene folk op – og hvor begynder det næste? Et problem, der blev uhyggeligt relevant for den danske helstat, da spørgsmålet om hertugdømmernes tilhørsforhold trængte sig på fra 1830'erne. Men det er værd at bemærke, at i Herders oprindelige opfattelse var ideen om folkeånden og dens kulturelle selvbestemmelse ikke ensbetydende med fremmedhad og chauvinisme. For ham var alle folkeslag ligeberettigede.

Nationalisme er derfor ofte blevet betegnet som et Janus-agtigt fænomen. Det ene øjeblik fremtræder det som uskyldig dyrkelse af folkekulturen – det næste danner det grundlag for politisk agitation og fremmedhad.

Romantikkens tanker – og herunder det herderske folkebegreb – blev introduceret i Danmark ved Heinrich Steffens forelæsninger i 1802-04. Den borgerlige intellektuelle elite tog hurtigt de nye begreber til sig. I de kredse havde man i forvejen tætte kontakter til det tyske åndsliv. Det er ofte beskrevet hvordan den unge Adam Oehlenschläger, efter en 14 timer lang og inspirerende samtale med Heinrich Steffens, gik hjem og skrev "Guldhornene". Mindre kendt er det derimod, at Grundtvig, som var halvfætter til Heinrich Steffens, ikke helt forstod de nye begreber i hans foredrag, på trods af, at forestillingen

om folkebegrebet, senere skulle blive næsten selve essensen i hans folkelige oplysningstanker.

Folkebegrebet fik stor indflydelse på den bevægelse, man senere har betegnet som guldalderen eller nationalromantikken. Helt i Herders ånd, var folkebegrebets brug i starten ikke agitatorisk eller chauvinistisk overfor andre folkeslag, de nye tanker bevirkede først og fremmest et skift i kunstens temaer.

KLASSICISMENS DYRKELSE

AF DET ANTIKKE

BLEV LANGSOMT ERSTATTET AF NATIONALE TEMAER

HENTET FRA DEN NORDISKE

HISTORIE, MYTOLOGI OG

ALMUE.

Klassicismens dyrkelse af det antikke blev langsomt erstattet af nationale temaer hentet fra den nordiske historie, mytologi og almue. En udvikling, der i starten var frivillig, men senere hen – under de nationalliberale – fik karakter af kunstnerisk programsætning. Men folkebegrebets politiske kræfter lå fortsat i dvale. Ganske vist påvirkede de romantiske tanker også livsanskuelserne i de intellektuelle miljøer, og romantikkens filosofi er i Danmark ofte hæftet op på hovedskikkelserne brødrene Ørsted, Sibbern og Mynster. Men de var alle enevældens betroede mænd. Ud fra deres tankegang skulle folket også vækkes og overtage magten, men de opfattede det – i overensstemmelse med romantikkens ånd – som en spekulativ revolution, som ville komme af sig selv, når folket gennem historiens evolution havde fået den fornødne modenhed. Desuden var ethvert tilløb til politisk diskussion begrænset af de strikse trykkefrihedsforordninger, som krævede censuren gennemlæsning af alt, der skulle udgives offentligt. Det havde man vænnet sig til. Enevælden var ikke til offentlig debat.

Nationalromantikken uskyldige dyrkelse af folket og fædrelandet har dog en stor del af æren for, at den politiske nationalisme senere kunne

slå igennem. Den upolitiske guldalder gjorde borgerstanden fortrolig med det nationale som identifikationsobjekt, og banede således vejen for en egentlig politisk brug af folkebegrebet.

Fra 1830erne trængte de politiske omvæltninger ude i Europa sig imidlertid ind på Danmark. Siden den franske revolution, havde der – spredt ud over Europa – været liberale tanker i borgerskabet, som krævede at enevælden blev afskaffet og konstitutionelle styreformer indført. Napoleon havde forsøgt at eksportere revolutionen, men havde i stedet vækket den nationale modstand i borgerskabet, dér hvor hans tropper rykkede frem. Ved Wienerkongressen i 1814 forsøgte sejrherrene at vende tilbage til situationen før den franske revolution, men deres gamle grænsedragninger gik nu både på tværs af borgerskabets vågnende nationale bevidsthed og dets konstitutionelle fordringer. I 1830 ulmede de borgerlige revolutioner derfor igen rundt omkring i Europa. Modtrækket var rådgivende stænderforsamlinger, hvor borgerskabet kunne ytre sig politisk – under opsyn.

I 1830 ULMEDE

DE BORGERLIGE REVOLUTIONER

DERFOR IGEN

RUNDT OMKRING I EUROPA.

MODTRÆKKET VAR RÅDGIVENDE

STÆNDERFORSAMLINGER,

HVOR BORGERSKABET KUNNE

YTRE SIG POLITISK –

UNDER OPSYN.

Det fredelige folkebegreb viste sig i løbet af 1830'erne at rumme en hidtil uset integrerende og legitimerende kraft, når det blev brugt i det politiske liv. Nationalromantikken bevirkede, at borgerskabet i stigende grad opfattede sig selv som en del af et folk i en selvstændig nation, og ikke blot som kongens tro undersåt.

Forestillingen om *folket* afløste langsomt *regenten* som det fælles samlingspunkt. Måske af

samme grund undergik folkebegrebet langsomt en forandring i retning af at blive mere konflikt- og konkurrencepræget. Nu var alle folkeslag ikke længere ligeberettigede, som hos Herder. Det var kun de folkeslag, der gennem historien havde vist sig som stærke, der skulle tælles med. Der bredte sig en slags *survival of the fittest*-opfattelse, som skulle ligge til grund for nationernes indbyrdes forhold. Folkekulturen fik derfor en ny, vigtig betydning. En påviselig og selvstændig folkekultur kunne være legitimeringen for, at en nation var overlevelsesberettiget. Inge Andriansen beskriver i sin bog "Fædreland, Folk og Frihed", hvordan brødrene Grimm i løbet af 1830'erne kommer i diskussion med danske lærde om, hvorvidt Sønderjyllands folkepræg er af dansk eller tysk oprindelse. I den begyndende strid om hertugdømmernes tilhørsforhold fik folkepræget pludselig en ny betydning. Folkesprog, stednavne og skikke kunne nu danne grundlag for spekulationer om, hvor grænsen mellem dansk og tyske skulle gå. En tanke som 20 år før havde været umulig. Den gang var det udelukkende monarkiet, som satte grænsen.

LORNSEN KRÆVEDE

DANSK KIRKE- OG SKOLESPROG

I HERTUGDØMMERNE.

ET SÅDANT KRAV MÅTTE

NØDVENDIGVIS PROVOKERE DEN

OVERVEJENDE TYSKTALENDE

STÆNDERFORSAMLING,

OG KAN BETRAGTES SOM

"FOLKEPRÆGETS" DEBUT

I ET POLITISK FORUM, OG

DEN POLITISKE NATIONALISMES

FØDSEL I DANMARK

Med folkebegrebets stigende politiske rolle, var forholdene i den danske helstat programmeret til at udløse en konflikt. Hertugdømmerne Sles-

vig og Holsten, havde igennem århundrederne været udsat for tysk påvirkning. For det tysktalende borgerskab i Holsten og dele af Slesvig orienterede den vågnende nationale bevidsthed sig mere i retning af det tyske forbund, end den danske helstat. Den første, der pustede til ilden, var den tysksindede embedsmand Uwe Jens Lornsen, som i en pjece fra 1830, krævede en fælles fri forfatning for Slesvig og Holsten. Et budskab, der hurtigt blev imødegået af Kielerprofessoren Christian Paulsen. Han var loyal helstatsmand, og inddrog folkebegrebet i sit forsvaret for helstaten. Ifølge Christian Paulsen var Lornsens fordringer urimelige. Slesvig og Holsten havde igennem historien været danske områder, men det danske folkepræg blev undertrykt og dets tilstand skildres som "*dansk legeme iført tysk klædning*". En beskrivelse, der naturligvis kaldte på en reaktion i det nye, nationalt orienterede danske borgerskab. Dermed var fronterne trukket op i en konflikt, der skulle være helt indtil Christian den 10.'s ridt over grænsen i 1920. I praksis gjaldt konflikten borgernes tilhørsforhold, men den blev samtidig katalysator for skabelsen af danskernes nationale bevidsthed.

Paulsens redegørelse for dansk sprogs nødstedte situation, blev starten på en bevægelse, der forsøgte at redde det danske sprog i hertugdømmerne, og som er blevet synonym med navne som Grundtvig, Flor og bladet "Dannevirke", der udkom fra 1838.

Bevægelsen nåede sit højdepunkt, da det lykkedes at få den stænderdeputerede Nis Lornsen til at rejse sprogsagen i den Slesvigske stænderforsamling i 1836. Lornsen krævede dansk kirke- og skolesprog i hertugdømmerne. Et sådant krav måtte nødvendigvis provokere den overvejende tysktalende stænderforsamling, og kan betragtes som "folkeprægets" debut i et politisk forum, og den politiske nationalismes fødsel i Danmark. Men det er værd at bemærke, at mændene bag den politiske rejsning af sprogsagen ikke var liberale eller revolutionære. Det gjaldt ikke om en fri forfatning, men blot om at henlede enevældens opmærksomhed på danskhedens trængte kår i hertugdømmerne.

I begyndelsen var sprogsagen imidlertid lidt mere speget for de liberale kredse i Danmark. Liberalismen var i sin ånd international, og de li-

berale i København havde tætte forbindelser til de liberale i hertugdømmerne. Altså de selv samme liberale, som nu krævede fri forfatning og løsrivelse fra helstaten. Men også de liberale måtte tage højde for de nye kræfter, der lå i folkebebrebet. Det var et synspunkt, som den fremtrædende nationalliberale leder, Orla Lehmann i 1836 var inde på, i en tale ved trykkefrihedsselskabets generalforsamling. Danskhedens ringede stilling kunne have sin rimelighed så længe Slesvig – i den gamle samfundsortens forstand – blot bestod af tysk adel og embedsmænd, *“Men den tid synes at komme, da ogsaa Folkene begynder at skaffe sig Anderkjendelse”*. En kommende konstitutionel udvikling var utænkkelig uden at tage det nye begreb *folkepræget* i ed. Fremtidens politik ville ikke bestå i enevældens lukkede kabinetspolitik, men i folkepolitik. Derfor måtte de liberale blive til nationalliberale, en udvikling, som enevælden aldrig forstod. I stedet søgte man at balancere imellem det tyske og det danske islet i helstaten, og dele sol og vind lige. Derfor kom enevælden til at fremstå som anti-national, set fra såvel dansk som tysk side. Interessesammenfaldet mellem nationale og liberalt interesserede kredse bliver fra 1841 endnu mere aktuel, da man fra tysk side lancerer de provokerende *admiralstatsplaner*. Nu skulle ikke blot hertugdømmerne, men hele den danske helstat indlemmes i det tyske forbund, som forbundets søfartsstat. Alle kunne forenes om, at Danmark skulle overleve som selvstændig nation, og med formuleringen af Ejder-programmet fik man en national parole, alle kunne samles om. Da de liberale i 1848 gik til kongen og truede med at *“falde i fortvivlelsens selvhjælp”*, var det således ikke bare for at gennemføre en fri forfatning. Det var i ligeså høj grad forsøg på at forhindre en, nemlig Slesvig-Holstens, i et forsøg på at bevare den danske helstat. Dét siger lidt om den ravage, som nationalismen skabte i den gamle dynastiske orden. Det enkelte folks frihed kom i praksis ofte til at foregå på bekostning af andre.

BORGERSKABETS SØNNER

VAR SÅLEDES LANGT FRA

BEGEJSTREDE FOR DEN NYE

ALMENE VÆRNEPLIGT,

SOM MAN I FÆLLESSKABETS ÅND

HAVDE INDFØRT.

Ved treårskrigen udbrud opnåede den nationale begejstring sit højdepunkt. *Ånden fra '48* blev i generationerne efter glorificeret som dét øjeblik, da det danske folk vågnede. Men den nationale fællesskabsfølelse stak ikke dybt. Den var stadigvæk fortrinsvis en borgerlig, elitær idé. Borgerskabets sønner var således langt fra begejstrede for den nye almene værnepligt, som man i fællesskabets ånd havde indført. Soldater blev traditionelt udskrevet blandt bønderne. Og borgerskabets sønner, der talmæssigt var i mindretal, frygtede nærkontakten med den rå almue. Og hvad bønderne selv angik, var de stadig præget af det gamle stændersamfund. Konge, gudsfrygt og det lokale sogn var de vigtigste fikspunkter i deres bevidsthed. men i tiden mellem de to Slesvigske krige tog det nationale opdragelsesprogram fart. Hvis den folkelige enhed ikke fandtes, måtte den skabes. Nationalromantikken havde banet vejen, og treårskrigen samt nederlaget i 1864 leverede nu deres symboler, som fx Dannevirke, Dybbøl, Den Tapre Landsoldat, Den Lille Hornblæser og – ikke mindst – Dannebrog, som menigmand fik lov til at flage med fra 1854.

Med de to slesvigske krige, fik det nyopdagede danske folk en fælles fortid, som der kunne skabes legender, mindedage, helte og monumenter over. Og så gjorde det ikke så meget, at vi tabte i 1864, for så var man, med Grundtvigs ord, sikre på at have *“hvad der med god vilje vil være dansk og først da vil alt forenes til et folkeliv”*.

Men folkets enhed viste sig ikke at kunne holde i det nye politiske liv. For de nationalliberale, der udgjorde mændene bag omvæltningerne i 1848, var folket først og fremmest middelstanden, hvilket ville sige dem selv. Almuen hørte

med til folket, men for at de kunne blive acceptable i det politiske liv, skulle de først dannes, hvilket for de nationalliberale bestod i, at almuen skulle modtage deres borgerlige, klassiske dannelse. Da dette var umuligt, så de nationalliberale derfor sig selv som det åndsaristokrati, der skulle lede den rå og uannede almue. Forventninger, der naturligvis blev skuffede, da det hurtigt viste sig, at bønderne havde deres egne politiske ambitioner.

Andre definerede, i overensstemmelse med de Herderske tanker, folket som almuen. Kun her var den uspolerede folkekarakter, og folkets frihed var derfor lig med *"bondestandens emancipation"*. Almuen skulle ganske vist forberedes til sin nye politiske rolle, men i overensstemmelse med de grundtvigske tanker, *"ophyses"* ikke *"dannes"*. Man skulle uddanne almuen på dets egne præmisser, folkets præmisser, og ikke blot lave bonde om til borger. De forskellige tolkninger af hvem folket er, udgør to forskellige linier i danskernes nationale selvforståelse. En borgerlig, konservativ linie, ofte hæftet op på valgspørget *Gud, Konge og Fædreland*, og hele højskolebevægelsen med de Grundtvigske tanker. Begge har leveret brudstykker til den nationale identitet vi har i dag.

**DET ROMANTISKE
IDÉGRUNDLAG FOR
NATIONALISMEN
SKRED HURTIGT, OG BLEV
AFLØST AF MATERIALISMEN,
SOM AFLIVEDE
FORESTILLINGEN OM
"ÅNDEN" BAG DET HELE.
I VIRKELIGHEDENS VERDEN
VAR DER SLET IKKE
NOGET FOLK.**

I betragtning af den nationale selvforståelse er et produkt af omvæltninger i midten af det forrige

århundrede, har den vist sig forbavsende overlevelsesdygtig.

Det romantiske idégrundlag for nationalismen skred hurtigt, og blev afløst af materialismen, som aflivede forestillingen om "ånden" bag det hele. I virkelighedens verden var der slet ikke noget folk. Og den folkekultur som man brugte til at se ånden i folkedybet med, var blev i en periode nu kun opfattet som nedsunkne fragmenter fra overklassen og almuen imitation af overklassens kultur.

Den nationale forestilling klarede også opkomsten af en helt ny samfundsklasse og dens ideologi. I begyndelsen var arbejderbevægelsens erklærede forbillede et internationalt samfund. Men i 1930'erne måtte også Socialdemokratiet slutte op om det nationale under Staunings parole *"Danmark for Folket"*.

Forestillingen om folket overlevede også nationalsocialismen, hvis chauvenistiske brug af nationalisme, agiterede os ind i en verdenskrig, som for alvor viste de farlige elementer, som nationalismen rummer. Heller ikke de nye bestræbelser i EU, på at fremme integrering og skabe en europæisk identitet, ser ud til at true danskerens nationale sindelag.

*Peter Hallgård Christensen er lærer og
exam. pæd. i historie og
samfundsfag*

LITTERATUR:

- Inge Adriansen: Fædrelandet, Folkeminderne og Modersmålet. Museumsrådet f. Sønderjyllands amt, 1990
Nina Damsgård: Istedløven. Sydslesvigs museumsforening, 1993
Ole Feldbæk: Dansk Identitetshistorie nr. 2, 1991
Ole Feldbæk: Dansk Identitetshistorie nr. 3, 1992
Vejle Kunstmuseum: Orla Lehmann og den nationale kunst, 1986
Flemming Lundgreen-Nielsen: På sporet af dansk identitet, 1992
Uffe Østergård: The Herder they come, Tidskiftet Slagmark nr. 18, Århus 1991.

Sagnenes

YNDLINGSKONGE

FOR 350 ÅR SIDEN, DEN 28.

FEBRUAR 1648, LUKKEDE

CHRISTIAN DEN FJERDE SIT ØJE.

HAN FIK ET OMFATTENDE FOLKE-

LIGT EFTERMÆLE. DE MANGE

SAGN OM KONGEN HANDLER

OGSÅ OM, HVORDAN EN RIGTIG

KONGE SKULLE VÆRE - HVIS DET

STOD TIL SAGNFORTÆLLERNE

SELV.

AF HEIDI PFEFFER

Som det er tilfældet med mange andre berømte personer, mener sagntraditionen også, at der skulle have været særlige omstændigheder ved Christian den Fjerdes fødsel.

Det fortælles nemlig, at da kong Frederik den Anden i høsten 1576 var i Kalundborg, kom der en gammel enfoldig bonde fra Samsø og bad om foretræde for kongen.

Over for kongen fortalte bonden, at han havde mødt en havfrue, som havde givet ham strenge formaninger om at drage til kongen og fortælle, at dronningen var gravid med en søn, der skulle arve Damarks rige, og blive en af de største

blandt alle konger og fyrster i den nordlige verden. Samtidigt skulle bonden advare kongen imod en tiltagende synd og løsgtighed i rigerne. Det er ikke usædvanligt, at der fortælles om jærtegn og mærkværdigheder ved berømte personers fødsel. På denne måde kan traditionen ligesom sandsynliggøre, at vedkommende allerede fra barnsben af Gud eller Skæbnen, har været udset til noget stort og bemærkelsesværdigt.

BØNDERNES BESKYTTER

Den største gruppe af sagn om Christian den Fjerde handler imidlertid om kongens interesse for bøndernes ve og vel. Måske har folk brugt disse sagn til at glæde sig over, at det daglige slid blev påskønnet på højeste sted?

Det fortælles ofte, at kongen forklædte sig, så folk på landet ikke kunne genkende ham.

En gang, fortæller én af sagnsamleren Evald Tang Kristensens meddelere, gik kongen omkring som pranger hos bønderne på Østmøn. Om aftenen bad han om nattely på en gård, hvor man velvilligt bød den fremmede ind, hvis han bare ville tage til takke med de ringe kår. Bonden på gården forklarede, at han sad hårdt i det på grund af hoveri og afgifter til herregården. Allerede næste morgen skulle han igen af sted til hoveri med hest og vogn.

Det lød fint, sagde kongen, for så kunne han vel nok få lov til at følge med næste morgen, da han selv havde et ærinde på herregården. Det måtte han godt, men bonden forklarede, at han var nødt til at stå tidligt op, ellers ville han få problemer på herregården.

Næste var kongen så langsom til at komme i tøjet, at de begge kom for sent. Så snart ladefogden så dem, befalede han, at bonden skulle sættes på træhesten, mens de andre folk holdt mid-

Evald Tang Kristensen i fuldt udstyr – klar til at tage på indsamlingstur. Da den ekstremt flittige folkemindesamler omkring midten af forrige århundrede besøgte folkelige sangere og fortællere, var der mange, som kunne berette om kong Christians store bedrifter.

dagshvile. *“Nej, det er dog synd”,* sagde kongen, *“for det er mig, der har sinket ham”.* *“Hold du din kæft, du har ikke noget her at ræsonnere over!”*, råbte ladefogden og hævede piskan for at give ham en over nakken. Så knappede kongen sin kappe op, viste sit sande jeg.....og så måtte ladefogden bede om godt vejr!

Kongen sagde ikke noget videre til ladefogden, men kort tid efter blev den virkelig ansvarlige, herremanden, bedt om at møde på slottet. Da han kom, bad kongen sin dronning om at følge med, og så forklarede han hende, hvordan herremanden havde mishandlet sine bønder, og sagde, at nu måtte hun bestemme hvilken straf han skulle have. Hvis hun ville benåde ham måtte hun også det. *“Ja, jeg vil benåde ham!”*, sagde dronningen, og med det samme trak hun sin

dolk og stak ham ihjel på stedet.

Selv om dette sagn, fortalt i slutningen af forrige århundrede, jo nok mangler en virkelig baggrund, giver det et fingerpeg om, hvordan bønderne så på forholdet til herremænd og kongen: Herremændene pinte nok bønderne, men kongen stod som garant for at herremændene selv skulle stå til regnskab en dag!

Christian den Fjerde's evner til forklædning blev også behandlet af Johan Ludvig Heiberg, da han i 1828 skrev “Elverhøj”.

Heiberg var inspireret af folkesagnet om Ellekongen på Stevns, der ikke ville tillade andre konger at komme ind i sit rige. Stykket blev skrevet som festforestilling til Det Kongelige Teater, i anledning af prins Frederiks – den senere kong Frederik den Syvendes, bryllup med Frederik den Sjettes datter Vilhelmine. Heiberg ønskede at hædre kongefamilien ved denne lejlighed og valgte, at hovedpersonen skulle være den populære af alle Frederik d. 6.'s forgængere: Christian den Fjerde!

I stykket skildres Christian den Fjerde i overensstemmelse med det idealbillede, der allerede på det tidspunkt havde dannet sig af ham i folks bevidsthed: han var vis, retfærdig, et forsyn for sit folk, ens over for høj og lav og han hørte og så alt, hvad der skete i hans rige.

DAMERNES VEN

Det er velkendt at kongen havde kvinder i sit liv, og sagnene har da også bevaret mindet om denne side af ham. En gang i mellem mødte han dog sin overmand, som i et sagn fra fiskerlejet Skotterup mellem Snekkersten og Egebæksvang. Her fandtes et hus, som blev kaldt “Boden” på grund af følgende hændelse: Da kongen engang var på jagt, mødte han en smuk fiskerpige, der gik alene omkring i skoven. Han gav sig i snak med hende og blev så indtaget i hende, at han ikke ville lade hende slippe uden nærkontakt. Det ville pigen ikke høre tale om, og da kongen ikke ville lade hende gå, lovede hun at opfylde hans ønske, hvis han ville give hende et ønske først, og det lovede han. Pigen bad så blot om at få lov til at trække støvlerne af ham. Det gik kongen med til, men da hun havde fået de store rytterstøvler halvt ned, løb hun sin vej og lod majestæten sid-

de! Ude af stand til at optage forfølgelsen

Sagnet fortæller dog, at hun alligevel senere indlod sig med kongen, der skænkede hende det omtalte hus. Her levede hun til sin død et stille og gudfrygtigt liv, hvor hun gjorde bod for sit fejltrin, og kaldte selv huset for "Bøden".

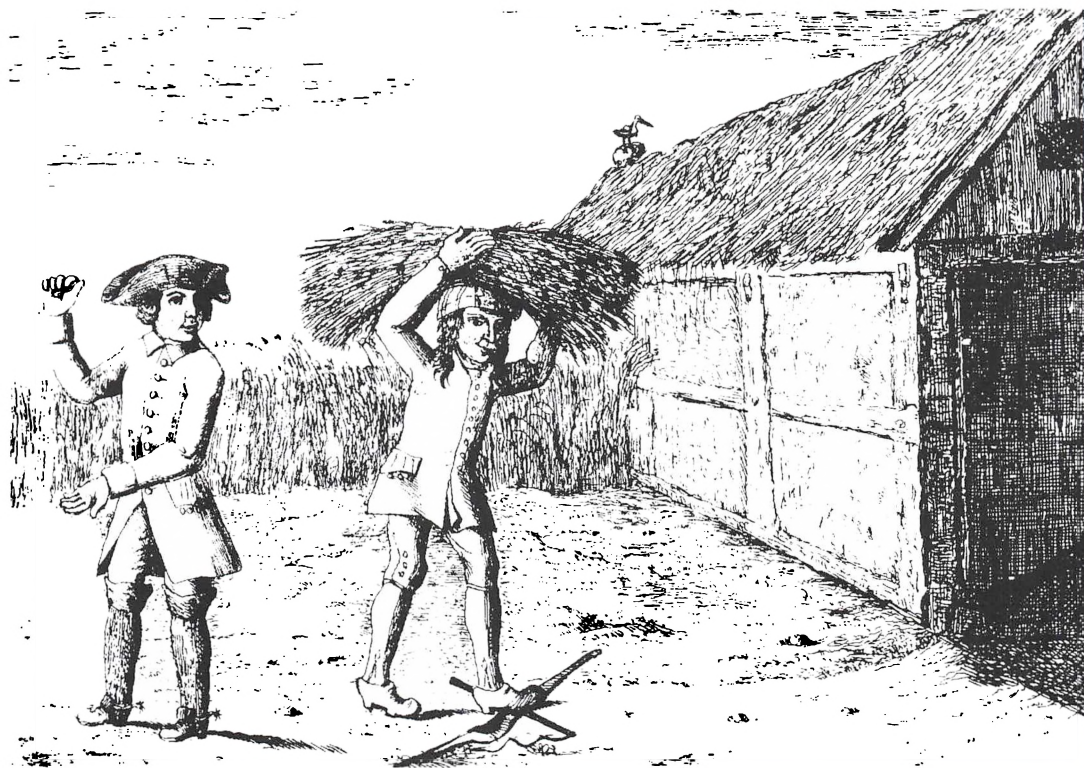
MONUMENT OVER EN LUKKET DØR

I skoven ved Frederiksborg slot ligger "Kongesten", en kampesten, hvori der er udhugget et sæde, Christian den Fjerde's navnetræk og årstallet 1628. Sagnet fortæller, at kongen selv og en stærk bonde havde båret den ind fra en mark for at bruge den ved byggeriet; undervejs løsnede kongens bukser sig og gled ned, og så måtte de lade stenen falde på det sted, hvor den nu ligger. På denne sten plejede kongen – stadig ifølge sagnet – at sidde, når han egenhændigt udbetalte løn til de arbejdere, der var med til at bygge slottet...

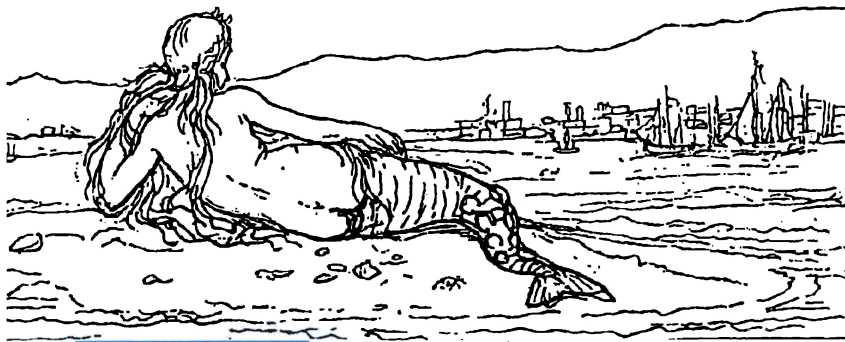
Sådan forklarer sagnet stenens placering, mens Christian den Fjerde selv har en anden. I sin "Deduction" mod Ellen Marsvin forklarer han følgende: "*Hen imod St. Mortens aften i året*

1628 befalede Vi prinsen, at han skulle tage hr. Ulrich Salig (Hans Ulrich Gyldenløve) og den gamle greve af Turn med sig til Frederiksborg, hvortil fru Kirsten, for frøken Anna Saligs (kongens datter med Kirsten Munk) skyld, også fik besked om at komme; for Vi holdt meget af det salige barn, som hun ikke kunne fordrage, fordi det lignede Os, hvorfor Vi heller ikke ville tage det alene med Os derhen, for at hun ikke skulle se sit snit til at gøre hende noget ondt; for Vi var engang kommet lige tidsnok til at forhindre hende i at slå barnet med en jernstang, fordi lille Trine havde givet hende skyld for at have kastet en synål bort. Da Vi nu samme Mortens aften kom til bords, da sad fru Kirsten og surmulede og ville hverken se eller tale til prinsen eller hr. Ulrich Salig, hvorfor stemningen blev noget trykket. Da det nu blev tid til at gå i seng, lukkede hun døren mellem Os og sig og lagde de to tyske jomfruer og nogle andre kvindfolk foran døren, så ingen kunne komme gennem den, hvorfor Vi til evig påmindelse herom straks om morgenen lod lægge en stor kampesten på vejen ud til den lille ladegård."

Senere i samme "Deduction" fortæller kongen, at han også sørgede for, at der blev hugget

Bonden på dette 1700-tals stik træder åg og pisk under fode, mens en foged ser lettere bestyrtet til. Sikker en ønskesituation – og sagnetes Christian den Fjerde fremstår som fortællers garant for, at også herremænd en dag bliver stillet til regnskab!

Christian den Fjerdes fødsel skulle angiveligt være blevet spået af en havfrue. Det er et typisk træk i fortællinger om berømte mennesker, at der "har været noget særligt ved dem" allerede fra fødslen.

et sæde i stenen, sammen med datoen for begivenheden.

FRYGTLOS OG RETFÆRDIG

I sagnenes verden kunne ikke blot bondeplageriske herremænd, men også vigtige borgere risikere at rammes af kongens vrede.

Den første større danske sagnsamler, J.M. Thiele, fortæller at Christian den Fjerde en gang kom ind i Viborg domkirke, og ikke kunne komme frem på kirkegulvet uden at gå uden om en ligsten, der var lagt særligt højt til ære for landsdommeren Palle Juul. Kongen spurgte da, hvorved denne mand havde gjort sig bemærket, siden hans ligsten lå højere end de andres. Da man dertil svarede, at han havde været landsdommer, blev kongen vred og befalede, at stenen skulle ligge dybere, fordi en landsdommer ikke var bedre end de andre.

En lidt speciel prøve på kongens retfærdighedssans – og på folkelig moral omkring berigelsesforbrydelser, får man via et af sagnene i J. M. Thieles samling.

Dette sagn handler om, at en soldat, der tit stod på vagt uden for kongens skatkammer ofte led af både sult og kulde, fordi lønnen kun lige var nok til det mest nødvendige. Så begyndte han at forsyne sig af kongens småmønter. Da han blev afsløret, tilstod han straks: Det var rigtigt at han havde stjålet, men han havde gjort det af nød, og aldrig taget mere end en én fireskilling gangen.

Da kongen hørte, at soldaten var ærlig, og kun havde stjålet til husbehov, blev han tilgivet, og fra den dag af fik alle soldaterne fire skilling om dagen i tillæg til lønnen.

Sagnenes konge er ikke bare retfærdig, men også frygtløs. Fx standsede han en dag en utæmmet løve, der var brudt ud af sit bur, og kom gående lige hen imod ham. Kongen bad alle andre om at gå til side, og han gik selv hen til løven og klappede den. Det store dyr logrede med halen og forholdt sig i ro, så længe han blev stående ved det. Dels et billede på mod – men måske også et symbol på, at selv den utæmmede natur – dyrenes konge – anerkendte kong Christians myndighed.

Sagnenes "objektive" sandhedsværdi har nok undergået visse forandringer efterhånden som tiden er gået, for det karakteristiske ved sagn er netop, at de fortælles fra generation til generation. Hver ny fortæller afgør, hvad han synes det er væsentligt ved historien, og hvad der i det hele taget skal fortælles videre.

Efterhånden kan mindet om de virkelige begivenheder blegne, og sagnmotiverne efterhånden helt tage over. Det er altså langtfra sikkert, at de her omtalte begivenheder virkelig har fundet sted. Men det er de historier, som fortællerne har fundet det værd at bringe videre i generationer. Måske fordi sagnene fortalte noget mere, end bare en historisk virkelighed.

At kongen kunne finde på at forklæde sig, for at kontrollere, om alt gik rigtigt til i riget, er et sagnmotiv, som også kendes fra andre konger, og som uden tvivl må have givet befolkningen en fornemmelse af retfærdighed. Se, sådan skal en rigtig konge være!

Heidi Pfeffer er Arkivkonsulent StorstrømsAmt

LITTERATUR:

- Johan Ludvig Heiberg: Elverhøj. 1953.
Evald Tang Kristensen: Danske sagn. 1896.
Birger Mikkelsen: Christian IV. Uden år.
Henning Dehn-Nielsen: Rundt om Christian 4. 1988.
Ebbe Schön: Kungar, krig och katastrofer. 1993
Just Mathias Thiele: Danmarks Folkesagn. 1968.

GLÆD DIG TIL NÆSTE NUMMER:

På kapertogt med “Fløjls-Lind”.

1800-årenes kaperkrig var en kaotisk tid, og Jens Lind var en af de outsiders, som fik deres store chance, da det etablerede Danmark vaklede.

Fruentimmerlektur

Fra slutningen af 1500-tallet og op gennem 1600-tallet blev der udgivet stadig flere bogtitler henvendt til kvindelige læsere. Hvad var det for bøger? Og hvor mange kvinder var der i det hele taget, som kunne læse dem?

Det Kongelige Frederiks hospital

Danmarks første sygehus, “Frederiks hospital” blev oprettet i 1757, og adskilte sig fra samtidens andre hospitaler, hvor “skrøbelige folk” blev indlagt på livstid. Frederiks hospital var for patienter, der kunne helbredes.

I spørgeskassen:

Kunne man blive vaccineret, hvis man havde haft “naturlige kopper”? Hvordan blev kvinder “introduceret” i kirken efter en fødsel? Hvem var “Niels Bugge fra Hald”?

Der var engang en orden

DEN VÆBNEDE ARM

AF NILS G. BARTHOLDY

Oprindelsen til ordensvæsenet – fyrstens synlige nåde i form af et ydre, prestigegivende tegn – er ridderlaget. I Danmark kendes det med sikkerhed fra 1287, men først i 1400-tallet bliver det forbundet med et ordenstegn. Christian 1. indstiftede den ridderorden, der senere blev kaldt Elefantordenen. Den gik af brug på reformationstiden. Men i slutningen af Frederik 2.s tid fik mænd, der havde modtaget ridderlaget, en elefant i kæde.

Ridderslaget var forudsætningen for dekorationen og må længe have været betragtet som det afgørende. Elefantfiguren havde ikke fæstnet sig stærkere som kongens ordenstegn end, at da Christian 4. i 1616 slog veteraner fra Kalmarkrigen (1610-13) til riddere, gav han dem et ordenstegn, der havde form af en harniskklædt arm med et sværd i en kunstfærdig ophængning. Tegnet blev båret i et blåt bånd om halsen, samme farve som båndet til den ansete franske Helligåndsorten, der var indstiftet 1578.

Blandt de hædrede var kongens kansler Christen Friis, rigsadmiral Albret Skeel, oberst, senere rigsråd Anders Bille og den senere rigsmarsk Jørgen Skeel. Der kendes portrætter

af nogle af de dekorerede, hvor ordenstegnet ses. To originale ordenstegn i guld og emalje og med taffelslebne diamanter er bevaret på Rosenborg og Frederiksborg.

Efter at Christian 4. i 1625 havde grebet ind i 30-årskrigen, blev der slået en medalje. På dens bagside ser man den pansrede arm med draget sværd komme ud af en sky. Desuden ses Biblen og et tændt lys og ordene "For religionen og friheden". Den væbnede arm symboliserer, at kongen med Guds hjælp forsvare den evangeliske kristendom.

Christian 4.s ordenstegn fra 1616 kaldes normalt Den væbnede Arms Orden. I kongens øjne var der dog næppe tale om en ny, selvstændig orden, men om et ydre tegn på det ridderlag, bæreren havde modtaget.

Da kongen i 1633 igen slog riddere, greb man tilbage til elefanten som ordenstegn, og den væbnede arm var nu afbildet på elefantens ene side. Men armen forsvandt snart fra kongens orden.

I 1634 tilbød Christian 4. de to endnu levende riddere fra 1616, Christen Friis og Albret Skeel, de nye elefantordenstegn, eller de kunne bære "dy Beuebne Arm" i samme slags kæde, som de andre riddere havde fået til elefanten.

En harniskklædt arm med et sværd, der kommer ud fra en sky, var en almindelig emblematiske figur i datiden og symboliserede guddommelig hjælp. Motivet genfindes på en mønt, som Frederik 3. lod slå til minde om svenskernes mislykkede storm på København i 1659. Her hugger sværdet en hånd af, der rækker ud efter den danske konges krone.

Dette symbolindhold må have tiltalt Christian 5., der ikke havde glemt tabet af Skåne. Han nærrede desuden stor

veneration for sin farfar og overvejede lige efter sin tronbestigelse i 1670 at genindføre den væbnede arm som et dansk ordenstegn. Det kan man se af tre væbnede arme i barokstil forsynet med "C 4" og "C 5", der findes på Rosenborg. Men ideen blev ikke til virkelighed. I stedet fulgte kongen Griffenfelds råd om at indstifte Dannebrogordenen.

*Nils G. Bartholdy er arkivar i Rigsarkivet
Foto: Frederiksborg Museet*